

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

LUKÁCS, Manuela

Az ember őstörténete és a jog gyökerei az ős társadalmakban / Human ancient history and roots of law in ancient societies

Eredeti közlés /Original publication:

kézirat / manuscript, az interneten, 52 old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.916

Dátum/Date: 2018. június / June

filename: LUKACSmanuela_nd_EmberOstortenete

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

LUKÁCS, Manuela: Az ember őstörténete és a jog gyökerei az ős társadalmakban / Human ancient history and roots of law in ancient societies, *AHU MATT*, 2018, **pp. 10–54. old.**, No. 000.002.916, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a jog az ősi és a törzsi társadalmakban, a kutatás módszertana és története, vázlat, információk a prehisztorikus emberről
African studies in Hungary, the law in ancient and tribal societies, research methodology and history, outline, information of the man in prehistorical age

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-
DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AZ EMBER ŐSTÖRTÉNETE

ÉS

**A JOG GYÖKEREI
AZ ŐS TÁRSADALMAKBAN**

Készítette: dr. Lukács Manuéla

A jog fogalmának meghatározásai

„A jog legáltalánosabb megközelítésben emberek közötti viszony, társadalmi viszony. A jog norma, magatartásszabály, az emberi magatartásokat, vagy a magatartásokat befolyásoló körülményeket szabályozza. A jogban, mint követendő magatartásszabályban - céltételezés jelenik meg. A jogalkotó egy kívánt hatást akar elérni, és a jogi szabályozás az e célhoz, hatáshoz való körülményeket, magatartásokat írja elő, ösztönző szabályokkal a célt segíti elő, fenyegető szabályokkal pedig elriasztja a jogalanyokat.”

Dr. Balásházy Mária

A jog fogalmának megjelölésére önálló szó (ius) először a latin nyelvben jelent meg. A rómaiaknál a ius szó több jelentéstartalommal bírt: kezdetben a Forum Romanum egy konkrét helyét jelölte, itt ítélkezett a praetor; elvontabb értelemben valamely magatartás jogszerűségét jelölte (szembeállítva az iniuria-val, mint jogsértő magatartással); jelenthette általában a jogszabályokat (modern kifejezéssel a tárgyi jogot), ezen belül pedig jelölhette a jogi normák különböző csoportjait, így pl. a ius civile a kizárólag a római polgárookra (és bizonyos körben a latinjogúakra) alkalmazható magatartási szabályok összességét. E vonatkozásban figyelemre méltó, hogy a források néha a tárgyi jog tartalmát is megpróbálják meghatározni; így a i.u. II. században élt Iuventius Celsus jogtudós híres szavai szerint „A jog a jó és méltányos művészete” („Ius est ars boni et aequi”). E meghatározások mögött az a megfontolás áll, hogy a jog nem pusztán az állam által kikényszerített magatartási szabályok összessége, hanem van egy végső rendeltetése, ez pedig az igazságosság érvényre juttatása. Jelenthette továbbá az adott személyt megillető adott jogosultságot (modern kifejezéssel alanyi jogot), tehát azt, hogy az illetőnek joga van valamihez, pl. a ius commercii-vel rendelkező személyt megillette az a jogosultság, hogy a civiljog által elismert és védett tulajdon alanya legyen.

A bíróság.

(ókori Róma,
dombormű)

Modern, köznapi értelemben a „jog” szónak szintén több jelentést tulajdoníthatunk.

a) A „jog” mint jogszabály azt a magatartási normát jelöli, amelynek érvényesülését az állami kényszerhatalom biztosítja – akár azért, mert a kérdéses magatartási szabályt maga az állam alkotta, vagy pedig azért, mert az általánosan elfogadott magatartási szabályt (szokásjogot) az állam elismeri, és végrehajtását végső fokon fizikai kényszerrel is biztosítja. Tárgyi értelemben a jog az állam vagy az általa elismert közhatalom (a helyi önkormányzatok) által alkotott, kötelező és állami úton kikényszeríthető norma.

b) Egyéni jogosultságként értelmezve a „jog” egy adott személynek a tárgyi jog által körülírt és biztosított hatalma egy másik személy irányában, amit más kifejezéssel alanyi jognak is nevezünk. Az alanyi jog az adott személynek (a jogosultnak) lehetőséget biztosít arra, hogy egy másik személytől valamilyen magatartás tanúsítását követelje, mások irányában valamilyen magatartást tanúsítson, továbbá lehetőséget biztosít arra is, hogy a jogosult bizonyos, vele szemben támasztott követeléseket, illetve vele szemben tanúsított magatartásokat elháríthasson. Ezt a hatalmi viszonyt hívjuk jogviszonynak.

c) A „jog” értelmezhető szabadságként. Ha valakinek „joga van” valamit megtenni (vagy nem tenni), ez azt jelenti, hogy az illető szabadon dönthet arról, hogy egy adott magatartást tanúsít-e vagy sem. A kérdéses magatartási lehetőség lehet olyan, amely általában kívül esik a jogi szabályozás körén (pl. hogy valaki iszik-e egy pohár bort étkezés után), de lehet a jog által elismert és védett törvényes érdek is.

A polgári jog ma érvényesülő alapelveiről megállapíthatjuk, hogy azokat lényegében az újkori jogtudományi gondolkodás dolgozta ki. A modern jogban az alapelvek először a jogtudományban jelentek meg úgy, hogy a kérdéses alapértékeket az elméleti gondolkodók a tételes szabályokból szintetizálták, később azonban ezen alapelvek egy része mintegy visszaszivárogott a tételes jogba, és ott jogszabályi rendelkezésként is megjelent.

A XIX. században működő nagy pandektista, Rudolf von Jhering (1818-1892) német jogtudós. érdemei közé tartozik az, hogy kutatásaiban a jog által védett érdekeket, a jogi szabályozás célját tette meg kiindulópontnak, és kimutatta, hogy a jogtudomány nemcsak leíró, hanem céltudomány is. Mivel a jogszabályok, és ezen belül a polgári jog szabályai nem önmagukért léteznek, hanem bizonyos társadalmi rendeltetésük van, meg kell ismernünk azokat a vezető, legfőbb célokat, iránymutató eszméket (azaz alapelveket), amelyeket a polgári jog maga elé tűz.

Nem kizárólag csak a polgári jognak, mint jogágnak vannak azonban alapelvei. A tételes jogszabályokban az alapelvek három szinten jelennek meg.

- a) Egy adott jogszabály alapelvei az adott jogszabály egészére kihatnak, Egy jogág alapelvei szintén egy konkrét jogszabályban jelennek meg, de kérdéses jogszabályon túl kihatnak az adott jogágba tartozó valamennyi jogszabályra.
- c) Egy jogrendszer alapelveit a legmagasabb szintű jogszabály, az alkotmány mondja ki, és alapvető fontosságuk miatt ezek az értékek áthatják a teljes jogrendszert, tehát az egyes jogágakon belül is megjelennek.

A jogi norma olyan magatartási szabály, amely a társadalmi együttélést szabályozza. Alapvetően abban különbözik a vallási, az erkölcsi stb. normáktól, hogy közhatalmi úton, állami közreműködéssel kikényszeríthető, így emiatt is fontos, hogy a jogi normák mindenki számára megismerhetőek, hozzáférhetőek legyenek. Ezzel függ össze a jogforrás (fons iuris) fogalma, ezen belül is elsődlegesen a jogi norma megismerési forrása, az alaki értelemben vett jogforrás. Bár a római jogászok a jogforrás elvont fogalmát nem határozták meg, tisztában voltak annak elsősorban ismeretelméleti, alaki értelemben vett jelentésével. Gaius (kb. i.u. 130–180) római jogtudós szerint (Institutiones, 1.2): „A római nép joga pedig a törvényekből, a köznép határozataiból, a szenátusi határozatokból, a császárok rendeleteiből, a jogtudósok véleményeiből, továbbá azoknak a hirdetményeiből áll, akik hirdetmény kibocsátási joggal (ius edicendi) bírnak.” Bár Gaius nem említi, Rómában jogforrásnak minősült a szokásjog is.

A polgári jogi norma szerkezetére vonatkozó, hozzávetőleges előképet a római köztársasági korban alkotott törvény (lex rogata) szerkezetében találhatunk. Ebben az értelemben a törvény a szigorúan előírt módon, írásban megszövegezett és a népgyűlések által megszavazott, szabályszerűen kihirdetett határozatokat jelentette. Az ilyen módon létrejött lex rogata-nak három része volt: a) A praescriptio a törvény fejrata, amely a feltüntette a javaslattevő magisztrátus nevét (akiről a törvényt rendszerint elnevezték); a praescriptio tartalmazta ezen túl a törvény meghozatalának helyét és idejét, valamint (a jogalkotásban közreműködő népgyűlés típusától függően) az először szavazó század vagy kerület nevét. b) A rogatio volt a törvény rendelkező része, amely a törvényi parancsot tartalmazta, tehát a címzettek számára bizonyos magatartás tanúsítását előírta, illetve tiltotta. c) A harmadik rész a sanctio, amely a rendelkező részben foglalt magatartási szabályok megszegőivel szemben kilátásba helyezett joghátrányokat tartalmazta. A törvény a sanctio szempontjából lehetett

Mivel a jogszabályok olyan magatartási szabályok, amelyek érvényesülését az állami kényszerhatalom biztosítja (tehát a címzettek magatartását

befolyásoló, kiemelten fontos előírásokról van szó), egyáltalán nem lehet közömbös az, hogy ezeket a magatartási szabályokat milyen módon hozzák létre, továbbá hogy azok milyen körben, mikor kerülnek alkalmazásra. Érvényesnek azt a jogszabályt tekintjük, amelyet előírászerűen alkottak meg, tehát a kérdéses jogszabályt a kibocsátására feljogosított jogalkotó szerv a jogalkotásról szóló törvény betartásával bocsátotta ki, továbbá amelyet a hivatalos lapban kihirdettek, tehát a jogszabály tartalma a címzettek számára megismerhetővé vált. Hatályos a jogszabály akkor, ha az érvényesen megalkotott jogszabály gyakorlati alkalmazhatóságának feltételei fennállnak. A jogszabály érvényesülése azt jelenti, hogy a kérdéses, érvényesen létrehozott és hatályos jogszabályt a gyakorlatban adott esetre ténylegesen alkalmazzák. A fentiekből következően csak érvényes jogszabály lehet hatályos, és csak hatályos jogszabály kerülhet tényleges alkalmazásra. Attól függően, hogy egy jogszabály gyakorlati alkalmazhatósága milyen kritériumok szerint behatárolt, a jogszabályok hatályának különböző alakzatait különböztethetjük meg.

Tágabb értelemben véve jogalkalmazás történik akkor is, amikor a jogviszonyokon belül a felek egymás között a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően járnak el, és ha közöttük esetlegesen konfliktus merül fel, akkor nézeteltérésüket állami beavatkozás nélkül, magánmegegyezéssel, konszenzussal rendezik (önkéntes jogkövetés).

Szűkebb értelemben véve a jogalkalmazás azt a folyamatot jelenti, amelynek során a közhatalmi szervek, elsősorban bíróságok és más hatóságok az előttük megjelenő felek viszonyára alkalmazzák a jogot.

A jogalkalmazás lényege abban áll, hogy a jogalkalmazó az absztrakt módon megfogalmazott jogi normákat a konkrét életviszonyokra vonatkoztatja. Mivel az elvont jogszabályi tényállás és a konkrét, az életben felmerült tényállás között szükségszerű a különbség (hiszen a jogalkotó nem lehet tekintettel minden, lehetségesen előforduló tényállásbeli elemre), a jogalkalmazás feladata abban áll, hogy az e két tényállás közötti eltérést áthidalja. Ennek megfelelően a jogalkalmazás folyamatában az első lépés az úgynevezett a) minősítés, amikor a jogalkalmazó az adott életviszonyra megkeresi az annak megfelelő jogszabályt, majd ezt követi a kiválasztott jogszabály b) értelmezése, tartalmának meghatározása, végül a jogalkalmazó a jogszabály alapján megállapítja azt, hogy az adott, konkrét tényállás az alkalmazott jogszabály szerint milyen c) joghatást vált ki, milyen jogi következményei vannak.

A jogalkalmazás hatékonyságának elősegítése érdekében a jogalkotó olyan sajátos jogtechnikai megoldásokat is alkalmazhat, amelyek már a római jogban is ismertek voltak.

A jogviszonyok hangsúlyozottan emberek között fennálló, társadalmi viszonyok, amelyeket a jogalkotó bevon a jogi szabályozás körébe. A mindenkori jogpolitika irányultságától függ az, hogy a jogalkotó az emberi

viszonyok sokszínű kapcsolatrendszeréből mely viszonyokat választ ki, és tesz jogi szabályozás tárgyává.

A jogviszonyok létrehozása, módosulása és megszűnése mindig valamely jogilag releváns tény, körülmény, cselekvés, történés hatására következik be. Ezt a megállapítást a római jog világára is visszavetíthetjük, bár a „jogi tény” fogalmának megalkotása a XIX. századi német pandektisztika érdeme. Az viszont a római jog világában is igaznak minősülő kijelentés volt, hogy a jogi tények körének meghatározása jogpolitikai kérdés – tehát a jog alkotói szelekció dönti el, hogy az élet számtalan sokszínű mozzanatából melyeket minősítenek relevánsnak, a jog szempontjából jelentősnek. Ennek megfelelően jogi tényeknek nevezzük mindazon emberi, társadalmi és természeti jelenségeket, tényeket, eseményeket, amelyek egy jogviszonyban jogi értékelést nyernek, tehát jogviszonyt keletkeztetnek, módosítanak vagy megszüntetnek.

A jog bonyolult kialakulás-története és szerteágazó jelentéstartományai miatt egyetlen definícióban nem foglalható össze, érdemes tehát több vonatkozó kísérletet áttekinteni.

A „jogok” a kölcsönös adás és viszonzás szabályai az életben folyó versengésben, amelyeket rákényszerítenek a csoporton belüli társakra, hogy a csoporton belül biztosítsák a békét, mivel ez lényeges a csoport erejének fenntartásához.

A jogok ezért sohasem lehetnek „természetesek” vagy „Isten által adományozottak” vagy bármilyen értelemben abszolútak.

Valamely adott időpontban a csoport erkölcsi felfogása a népszokásokban rejlő tabuk és előírások összessége, ezek szabják meg a helyes magatartást. Az erkölcsök tehát sohasem lehetnek ösztönösek. A világnézet, az életszemlélet, a helyes fogalma, a jog és az erkölcs mind a népszokások termékei.

A népszokás a csoportokba tömörült emberek érdekeit szolgáló legátfogóbb, legalapvetőbb és legfontosabb eszköz, és a népszokások kialakulására vezető folyamat a legfontosabb mindazok közül, amelyekből az alapvető társadalmi vagy csoportjelenségek erednek. A társadalom élete a szokások kialakításából és alkalmazásából áll. A társadalom tudománya ezek tanulmányozásaként fogható fel. Az emberek kölcsönös kapcsolata, amikor egymás közelében folytatják a létért vívott küzdelmet, kölcsönös reakciókból áll (ellentétek, vetélkedések, szövetségek, erőszak és együttműködés), ezekből társadalmi láncolatok és összenövések, vagyis egyének és alcsoportok egymáshoz viszonyított, többé-kevésbé rögzített helyzetei alakulnak ki, az egymás közötti kölcsönhatás többé-kevésbé szilárd sorrendiségei és módszerei, amelyek egybevágnak a csoport valamennyi tagjának érdekeivel.

A létért külön-külön harcot vívó emberek öntudatlanul együttműködnek szövetségek, szervezetek, szokások és intézmények fölépítésében, amelyek egy idő múltán teljesen kifejetten, kialakult formájukban jelennek meg, noha senki sem kezdeményezte és tervezte meg őket, látta előre jelentőségüket. Úgy jelennek meg, mintha az „ősök” hozták volna létre őket. A kapcsolatok és tevékenységek ilyen összefonódásaihoz háborúban, munkában, a vallásban, szórakozáskor, a családi életben és a közigazgatási intézményekben vallási és filozófiai tanok (mítoszok, nép-hagyományok), valamint a helyes magatartásra és a kötelességre vonatkozó előírások (tabuk) járulnak.

A fejlődés során létre kellett hozni olyan intézményeket is, amelyek a társadalom tevékenységét - a kor viselkedési normáinak megfelelően - a rend, a megfontolás, a béke, a szabályozott érdekellentétek és az igazságosság korlátai közé szorítják.

Intézmények és törvények a viselkedési normákból alakulnak ki. Az intézmény koncepcióból (eszme, képzet, doktrína, érdek) és struktúrából áll. Az intézmények vagy kialakulnak, vagy rendeletileg hívják életre őket. Kialakulnak, ha a viselkedési normákban öltének testet, s azon ösztönös erőfeszítések nyomán növekednek, amelyek a viselkedési normákat létrehozzák. Az erőfeszítések, mivel hosszú ideig tartanak, véglegesekké és specifikusakká válnak. A tulajdon, a házasság meg a vallás a legelső intézmények. Népszokásokként indultak, általános szokásokká váltak. Így jött létre a struktúra, s ezzel teljessé is vált az intézmény. A rendeletileg életre hívott intézmények az ésszerű találékonyság és a szándék termékei, a magas fokú civilizáció tartozékai. Elkövetkezett az idő, amikor az emberek tapasztalataik ésszerű mérlegelésétől vezérelve rendszerezték és szabályozták az elterjedt köznapi szokásokat, s ezáltal megteremtették a törvény által meghatározott és az államhatalom által szentesített hitel-intézményeket. Minden intézmény viselkedési normákból alakult ki, jóllehet a racionális elem némelykor oly nagy bennük, hogy a viselkedési normákban való gyökerezésük csakis történeti vizsgálódással deríthető fel (törvényhozó testületek, bíróságok, esküdtszékek, részvénytársaságok, értéktőzsde).

A tulajdon, a házasság és a vallás intézményeit mind a mai napig szinte teljes egészükben a viselkedési normákban találjuk meg. Házasság volt az intézményes kapcsolat a társadalomban és a társadalom szentesítésével egy nő és egy férfi között, amikor a férfi az előírt módon szerezte meg a nőt. Ebben az esetben a nő „feleség” volt. Jogait és kötelességeit a viselkedési normák szabták meg és szabják meg ma is minden civilizált társadalomban.

A szokásjogot néhány filozófiai alapelv vonatkozásában kodifikálhatják és rendszerezhetik, ettől azonban változatlanul szokásjog marad. Példa erre Manu és Juszteniánusz törvénykönyve.

A kezdetleges civilizációban minden társadalmi szabályozás szokásokból és tabukból áll, amelyek eredete ismeretlen. Tényleges törvények elképzelhetetlenek, amíg a társadalom el nem érte a bizonyítás, mérlegelés és bírálat fokát. Amíg a társadalom el nem ér eddig a pontig, csak jogszokás vagy szokásjog létezik.

A törvényhozás a viselkedési normákból bontakozik ki. Törvényalkotás nem lehetséges, amíg az ősök tisztelete annyira meg nem gyöngül, hogy a közvélemény már nem ítéli el, ha a tényekkel számoló törvényalkotással avatkoznak be a hagyományos szokásokba. Még ekkor is vonakodás tapasztalható a törvényalkotással szemben: átmeneti időszak áll be, amikor a hagyományos szokásokat úgy értelmezik, hogy érvényességük kiterjedjen új esetekre és társadalmi bajok megelőzésére. A törvényhozásnak azonban az érvényben levő viselkedési normák talaján kell megvetnie a lábát, s hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy a törvényhozásnak, ha erős akar lenni, összhangban kell állnia a viselkedési normákkal. Olyan dolgokat, amelyek a viselkedési normák körébe tartoznak, rendőrileg, majd később az írott jog alapján szabályoznak. Néha azt állítják, hogy a „közvéleménynek” szentesítenie kell a rendőri szabályozásokat, egyet kell értenie azokkal, ám ez az állítás hiányos elemzésen alapul.

A szabályozásoknak összhangban kell állniuk a viselkedési normákkal, hogy a közvélemény ne tekintse őket sem túlságosan enyhéknek, sem túlságosan szigorúaknak. A városi és a falusi lakosság viselkedési normái nem azonosak. Mindenkor a célszerűség dönti el, vajon egyik vagy másik kérdést meghagyjanak-e a viselkedési normák körében, rendőrileg szabályozzák-e vagy vonják be a büntetőjog körébe.

Amikor törvényt hoznak, feláldozzák a szokás rugalmasságát és önműködő alkalmazkodását, de a törvény specifikus, és szankciókkal is rendelkezik. Törvényalkotásra akkor kerül sor, amikor tudatos célokat fogalmaztak meg és azt tartják, hogy e társadalmi célkitűzések megvalósítására különleges eszközök alakíthatók ki. Ilyenkor a tabuk helyét tilalmak foglalják el, a büntetéseket pedig nem annyira bosszúnak, mint inkább elrettentésnek szánják. A különböző társadalmak vagy különböző korok viselkedési normáit az a kisebb vagy nagyobb mérvű készség és magabiztosság jellemzi, amellyel az írott jogot a társadalmi célok megvalósítására alkalmazzák.

Amikor a népszokások intézményekké vagy törvényekké válnak, megváltoztatják jellegüket; ilyenkor már meg kell különböztetni őket a viselkedési normáktól.

Az érzelem és a hit eleme eleve bennfoglaltatik a viselkedési normákban. A törvények és az intézmények racionális és gyakorlati természetűek, inkább mechanikusak és utilitáriusok.

Az alapvető különbség abban rejlik, hogy míg a törvények és az intézmények világosan megfogalmazottak, a viselkedési normákat nem öntik szavakba, nem határozzák meg egyértelműen.

A népszokások hallgatólagos velejárója valamely filozófia; mihelyt ezt világosan és részletesen kifejtik, filozófiává válik a szó igazi értelmében. Objektíven tekintve, a viselkedési normák azok a szokások, amelyek a fennálló életfeltételek mellett ténylegesen hozzájárulnak a jóléthez.

A törvényeken és intézményeken alapuló cselekvések tudatosak és szándékosak; a népszokásokon alapuló cselekvések mindig öntudatlanok és nem szándékosak, s így a természetes szükségyszerűség jellegével bírnak.

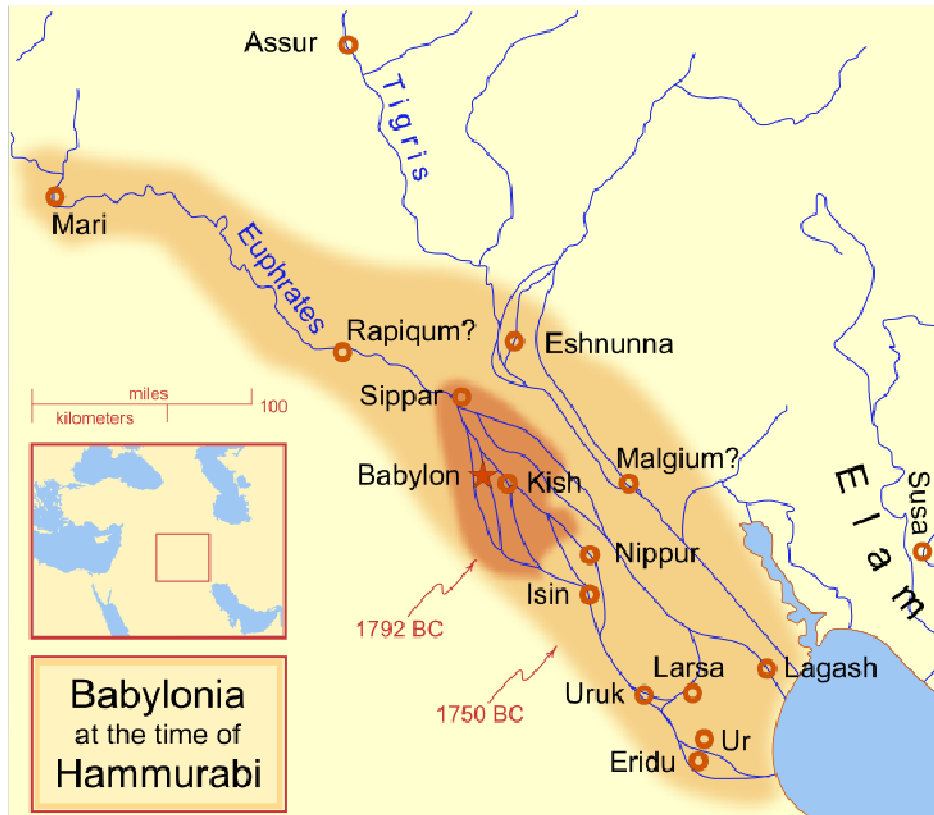
A művelt mérlegelés és szkepticizmus megzavarhatja ezt a spontán összefüggést. A törvények, mivel formális előírások, elfoglalják a viselkedési normák helyét amennyiben el is fogadják őket. Következésképpen, a viselkedési normák ott és akkor érvényesülnek, ahol és amikor a törvények és bíróságok csődöt mondanak.

A viselkedési normák felölelik a mindennapi élet hatalmas területét, amelyre nem terjednek ki a törvények vagy rendőri szabályozások. Óriási, körülhatárolatlan területet ölelnek fel, utat törnek új és egyelőre szabályozatlan területekre. A viselkedési normák tehát idővel új törvényeket és rendőri szabályozásokat alakítanak ki.

A legjelesebb modern civilizált államokat gyakran jogállamoknak nevezik, mert valamennyiük alkotmányát és rendszabályait nagymértékben áthatja a jogok fogalma.

A jog gyökereinek kutatási módszerei

Az európai jogtörténetírás a jog kezdetét az ókori (közel-)kelet államai, birodalmi megszilárdulásának, a korszakára teszi.

Monográfiák, tankönyvek az egyes uralkodókat mint nagy törvényhozókat tárgyalják, a nevükhöz kötött törvényeket, illetve a törvényjellegűnek tekintett jogkönyveket pedig mint a jog megjelenésének példáit mutatják be.

A jogtörténetírás azt sugallja, hogy a jog az emberi társadalom történetének adott fokán, a civilizációban létrejött államokkal együtt, azokban alakult ki.

Napjainkban uralkodónak tekinthető jogelmélet elméleti tételként, kategoriális meghatározásként állítja, hogy: minden jogelmélet, amely a jogot az államhatalomból levezetett vagy levezethető (magatartás vagy társadalmi rend) szabályozásként, (jogalkotó) akaratként, normaként határozza meg, szükségképpen az állam megjelenéséhez köti a jog megjelenést, az állam pedig konvencionálisan a civilizáció „terméke”.

Vannak továbbá olyan jogelméletek is amelyek kifejezetten evolutív történeti folyamatként, azok logikailag levezethető eredményeként határozzák a jog társadalmi megjelenését.

Szisztematikusan a XIX. sz. jogtudománya vetette fel a jog előzményei kutatásának a szükségességét, s elviekben mindjárt a társadalmi magatartás-szabályozás intézményének tekintett szokásokban találta meg a jog előzményeit. A jogot magát mint általános magatartás-szabályozó rendszert határozta meg.

Először a XIX. sz. elején kialakuló a jogot a népszellem alkotásának tekintő német történeti jogi iskola fordult tudatosan a tradicionális szokásrendszerek felé. A jog anyagát a szokásrendszerben vélte megtalálni, mellyel a német jog sajátosságait magyarázta.

A szokásrendszerek igazi vizsgálatával azonban nem foglalkozott, e helyett a néplélekben, népszellemben látta meg a római jog német recepciójának alapjait. Egy római jogra alapozott „tudós jogot” kívánt létrehozni, amelyben a népszellemből eredő jog jogtudósok általi értelmezésével kialakított jogi fogalomrendszer jelentené a jog tényleges rendszerét.

A törzsi „jogok igazi felfedezése” az evolúció gondolatára alapozott tudományosság kialakulásával, a XIX. század utolsó harmadában történt. Az evolúciós tan a modernizálódó társadalom felé vezető út alapjait kereste az őstörténetben.

Az evolucionizmus Herbert Spencer (1820-1903) angol filozófus, antropológus, szociológus munkásságával kezdődött. Spencer alaptézise, hogy a biológiai organizmus modellként szolgál a társadalmak fejlődéséhez is, mely szerint a kezdeti primitív állapotból a bonyolult struktúrák felé változik. Az egyén helyzetét a társadalomban meghatározta az a szerep, amit elsősorban leszármazásbéli, rokonsági, korbéli, és nembeli tulajdonságai alapján a közösség elvárt tőle. Az ember individuális cselekvési szabadsága tehát a közvetlen közösségi ellenőrzés által korlátozott. Az evolucionalista felfogás egyik legerősebb tétele arra vonatkozik, hogy a fejlődés a szabadság irányában halad, mégpedig kettősen:

A társadalom a haladás révén fokozatosan felszabadít a korlátozó természeti kényszerek alól, s ez eleve magában foglalja az általános egyéni kötöttségek alóli felszabadulás lehetőségét és gyakorlatát.

A jog területén az ember helyét általánosan rögzítő normákat felváltják a liberális elveknek megfelelő szabad cselekvési formák, pl. a szerződés, a társadalom elmozdul a viszonylagosan erősen kötő közösségi normáktól az individualizáció irányába, a jogrendszer szabályai által garantált individuális cselekvési szabadság válik a társadalom meghatározó szervező elvévé.

Napjaink társadalom képe és antropológiája nem igazolja mindenben a fenti két tételt.

Az evolucionizmus gondolatát az amerikai Lewis Henry Morgan (1818–1881) amerikai antropológus vitte tovább 1877-ben megjelent nagyhatású

művében, az „Ancient Society”-ben. Ebben a szerző fejlődési fokozatokat állapít meg, melyeket összeköt (önkényesen) bizonyos technikai vívmányokkal.

Ez az evolucionista társadalomfelfogás hamarosan teret nyert a korabeli jogtudományban is, elsőként Johann Jakob Bachofen (1815-1887) svájci jogtudós, antropológus munkásságában. Bachofen maga is római joggal foglalkozó tudós volt, s ennek révén került kapcsolatba az ősi társadalmakkal. Téziseit a „Das Mutterrecht” című könyvében fejtette ki. Ezek lényege, hogy a korai társadalmakat egyfajta primitív promiszkuitás (szexuális partnerek gyakori váltogatása) jellemezte, melyből a matriarchátus fejlődött ki. Állítása azonban a modern kutatási módszerekkel nem igazolható. Módszertani újítása révén nem csupán (jogi) szövegeket vett figyelembe kutatásai során, hanem a mítoszokat és a művészeteket is, melyek szintén fontos adatokat szolgáltatnak az egyes társadalmak számára. Az evolucionista jogszemlélet Sir Henry James Sumner Maine (1822–1888) angol jogtudós munkásságában teljesedett ki.

Maine jogfelfogása két alapvető tézisben ragadható meg. Az egyik szerint a jog három egymást követő fázis eredményeképp jött létre: először mint Isten által tétélezett, autoritások által közvetített norma (Mózes törvényei), utána mint szokások, végül pedig a jog mint önálló entitás, mely elkülönül mind a vallási normáktól, mind a szokásoktól. A másik tézise azt emeli ki, hogy a korai társadalmakban (valamint a kortárs „primitív társadalmakban”) az egyén helyzetét a státusa határozza meg: a viselkedési módok, a gazdasági helyzet, a jogok és kötelességek szövevénye a szerint alakul, hogy az adott egyén a társadalomban milyen helyzetet foglal el, s e pozícióból nem nyílik lehetőség a kilépésre. Maine megközelítését később Sir Paul Vinogradoff (1854-1925) orosz történész folytatta az „Outlines of Historical Jurisprudence” (1920). című könyvében

Az evolucionisták tehát a világ különböző népeinél előforduló kulturális egyezéseket az azonos fejlődési vonallal, a közös kulturális szinttel magyarázták.

A német jogtudomány is hamarosan csatlakozott az evolucionalista trendekhez, de itt kifejezetten törekedtek a jogtörténet és a jogi etnológia elválasztására.

Friedrich Ratzel (1844–1904) német etnográfus, geográfus szerint minden kultúrjelenség csak egyszer keletkezett, egy bizonyos helyén a világnak, elterjedése pedig az ezeket először kialakító nép vándorlása nyomán ment végbe. Ratzelnek ezzel a migrációs elméletével szemben az orvos és pszichológus Adolf Bastian (1826–1905) német antropológus úgy vélte, hogy a kulturális egyezések az azonos lelki beállítottság és környezeti hatás eredményeként létrejött ún. elemi gondolatnak, népgondolatnak köszönhetik létüket.

Ebben a korban alakulnak ki egyébként a néprajztudomány első szervezetei, múzeumai és tanszékei is. Az első néprajzi társaságot, 1839-ben Párizsban alapították, utána sorban alakulnak meg a különböző országok hasonló társaságai (1845-ben az Orosz Földrajzi Társaság Etnográfiai Osztálya, 1889-ben a Magyar Néprajzi Társaság). Megkezdődik az önálló néprajzi múzeumok szervezése, az elsők között az Adolf Bastian által létrehozott berlini Museum für Völkerkundét (Egyetemes Néprajzi Múzeum, 1868), a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya 1872-ben. Az első néprajzi tanszéket Angliában 1893-ban állították fel, első betöltője Sir Edward Burnett Tylor (1832–1917) angol antropológus volt. E korai alapítás ellenére néprajzi tanszékek tömegesebb szervezésére csak századunkban került sor, a néprajz ekkor nyeri el akadémiai rangját.

Az evolucionalista tanok első szisztematikus összefoglalására Albert Hermann Post (1839-1895) német jogtudós vállalkozott a „Grundriss der ethnologische Jurisprudenz” című könyvében, melyben számtalan társadalom jogéletét vizsgálta a főbb intézmények mentén (házasság, öröklés, büntetések stb.). Meggyőződése szerint a jog egyetemes jelenség, mindenhol megtalálható, ebből adódóan lehetséges egy olyan elmélet megalkotása, mely minden kérdésre választ ad. E gondolat mögött pedig felsejlik a természetjogi gondolkodás, mely alapot ad - szerinte - a kutatónak arra, hogy egymástól térben és időben eltérő körülmények közt élő népek jogát összevesse és megalkossa az emberiség univerzális jogát (Univerzalrecht der Menschheit), melyet az egyes népekre jellemző „néplélek” (Volksgeist) tör csak partikularitásokra.

Post munkásságát Joseph Kohler (1849-1919) német jogtudós folytatta, aki szerint a jog a valláshoz és a nyelvhez hasonlóan egyetemes jelenség, ugyanakkor elvetette a „Volksgeist” fogalmát. Mindkét kutató közös módszertani sajátossága és újítása, hogy lassan kezdték feladni a korabeli antropológia kényelmes „armchair-anthropolgy” módszerét, melynek lényege, hogy a kutató nem lép kapcsolatba sem a helyszínen, sem egyéb módon a vizsgált társadalmak tagjaival, hanem másodlagos adatok és beszámolók alapján gyűjt adatokat, melyek egy része később természetesen hamisnak bizonyult.

Az evolúciós gondolat a társadalomtudományban - és így a jogtudományban is - kialakult európai és észak-amerikai civilizációs mintához vezető út fejlődésként való értelmezésére épült, ahol az egyszerű, a „primitív intézményektől” fokozatosan és egyirányúan vezet az út a modern társadalom mind komplexebb, bonyolultabb, de egyúttal hatékonyabb intézményeinek kialakulásához.

A jog területén fontosabb megállapításai az ősi társadalomban a családra és a házasságra, az egyén társadalomban való helyzetét meghatározó norma-

rendszer jellegére, az ősi közösségi tulajdonra, büntetési rendszernek tekintett bosszú eljárásokra vonatkoztak.

Az ősi társadalmak evolucionalista szempontú vizsgálata érdeme, hogy a társadalomtudományok kutatási területére helyezte a „primitív ember” világának a kutatását, szakítani igyekezve a primitív emberre vonatkozó naiv nézetekkel.

Programja azonban igazi eredményt nem hozott, megállapításai spekulatív jellegűek, értékszempontjai pedig a modern társadalom értékszemplétének feleltek meg.

Az „ősi jog” vizsgálata elsősorban a modern jogrendszerek intézményeinek kialakulásához vezető alapok keresése volt, a kutatók, az evolucionalista rendszeralkotók kezében lévő, esetlegesen szerzett adatok alapján.

A századforduló táján az evolucionizmus és a német elméletek túlzásaival szemben ellenhatásként más irányzatok jelentkeznek. Egyedül Oroszországban folynak továbbra is töretlenül a kutatások a fejlődéelmélet jegyében, és Angliában fejleszt ki néhány kutató a kritikai evolucionizmust (Sir James George Frazer 1854–1941 skót szociál antropológus, Edvard Westermarck 1862–1939 finn filozófus, szociológus, Kazimierz Moszynski 1887–1959 lengyel etnografus, etnologus). Amerikában az Franz Uri Boas (1858–1942) német-amerikai antropológus vezette irányzat teljesen elfordul az evolucionizmustól, mely addig az amerikai néprajz uralkodó eszmeáramlata volt, és a konkrét történeti kutatások, a beható adatgyűjtés szükségességét hangoztatja; Európában pedig Friedrich Ratzel elméletének továbbfejlesztéseként egy új, nagyhatású, és a német néprajztudományban egészen a legutóbbi évekig szinte egyeduralkodó irányzat, a kultúrkörelméleten alapuló kultúrtörténeti iskola alakul ki.

Az unilineáris evolúció (csak egy út lehetséges) tanát a XX. század elejére egyre több kritika érte különösen Franz Uri Boas (1858-1942) német-amerikai antropológus részéről. Szerinte felesleges az egyes kultúrák közti vélt vagy valós azonosságok után kutakodni, mivel az egyes sajátosságok számukban és jelentőségükben egyaránt meghaladják a közös vonásokat. Számára a kultúrák eredendően különbözőek, mivel viszonyaikat a fizikai és a társadalmi környezet határozza meg Ebből következően az egyes társadalmakat kell vizsgálni, de ezt sokkal mélyebb, analitikus és megfigyelő módon kell tenni.

Az angolszász országokban ellenáramlatként egy másik irányzat, a funkcionizmus jelentkezik. A funkcionalista elmélet kialakítása Bronislaw Malinowski (1884-1942) lengyel antropológus nevéhez fűződik.

Malinowski abból a megfontolásból indult ki, hogy írástalan társadalmak esetében a történeti múlt megismerhetetlen, ezért csak a vizsgálat idején fennálló állapot kutatását tartotta szükségesnek. A pályáját biológusként kezdő Malinowski szerint a kultúra a társadalom különböző szükségleteinek a kielégítését szolgálja.

Az antropológia további fejlődését az evolucionalizmussal való szakítás hozta. A XX. sz. fordulója körül fogalmazódott meg az a kutatási program, hogy a helyszínen kell tanulmányozni a természeti népek valóságos életét, s azok társadalmi intézményrendszerét az ilyen tanulmányok alapján nyert adatokból kell rekonstruálni.

Bronislaw Malinowski vezette be az új paradigmát a jogantropológiába. Módszertani újítása a „field work”, mely végleg szakított a karosszék-antropológiával, mivel azt követelte meg, hogy a kutató a helyszínen hosszú időt eltöltve, a helyiek nyelvét is elsajátítva végezze megfigyeléseit, ezáltal első kézből szerzett, önálló munkán alapuló tényekre alapozva dolgozzon, s ne legyen kitéve még a tolmácsok tévedéseinek sem.

Személyes jó példával járt elől, mivel hosszú időt töltött a Trobriand-szigeteken a helyi társadalom megfigyelésével. A „field work” szükségessége Malinowski óta megkérdőjelezhetetlen módszertani követelmény.

Malinowski
a Trobriand-
szigeteki
őslakosok
körében
(1918)

Másik módszertani újítása a normatív megközelítés elvetése és a jog funkcióinak középpontba állítása.

Az 1926-ban publikált „Crime and Custom in Savage Society” lapjain fejti ki, hogy a társadalmat nem jogi kötelezettségek, hanem a reciprocitás tartja össze: a társadalom egyes tagjainak egymás iránti kötelező reciprocitása, mely a kötelezettségek sűrű hálóját építi ki egyéni és közösségi szinten messze fontosabb, mint a kényszer alkalmazása állami vagy nem állami intézmények által.

Malinowski által megfogalmazott funkcionalizmus lényege, hogy minden társadalomban azonos szükségletek jelentkeznek (élelemszerzés, utódok nevelése stb.), ugyanakkor minden társadalom kifejleszt olyan intézményeket, amelyek e funkciók megvalósítását szolgálják. Az azonos szükségletek és az azokból származó funkciók adják a közös alapot, melynek egyes megoldásai kultúránként különböznek ugyan, de ez a közös alap nem teszi lehetővé, hogy a továbbiakban fejlett és primitív társadalmakról beszéljünk, hiszen ezek szükségletei, s így funkcióik is, azonosak. Hosszú távon a funkcionalizmus elmélete tette Malinowski nevét világhírűvé, különösen, mivel lehetővé tette az evolucionista tanok háttérbe szorítását.

A jogi antropológia nem önálló kutatási területként, hanem a „primitív”, „természeti” népek tanulmányozásra irányuló kulturális antropológián belül a „joginak” tekintett intézmények vizsgálataként jött létre.

Megjelenik a tényleges kutató munka, amely már nem az ősi, feltételezett társadalom kutatása, hanem az egyidejűleg létező, a kultúra ősi, „eredeti” fokán megjelent természeti népek szokásainak vizsgálata az antropológussal együttműködve.

A kulturális antropológia jogra vonatkoztatható nézeteinek az alapját az adja, hogy az előítéleteket félretéve, tudatosan elfordult a hagyományos etnológia tudományos hagyományokra épült, néprajzi leíró, a népeket általánosan vizsgáló tudománytól.

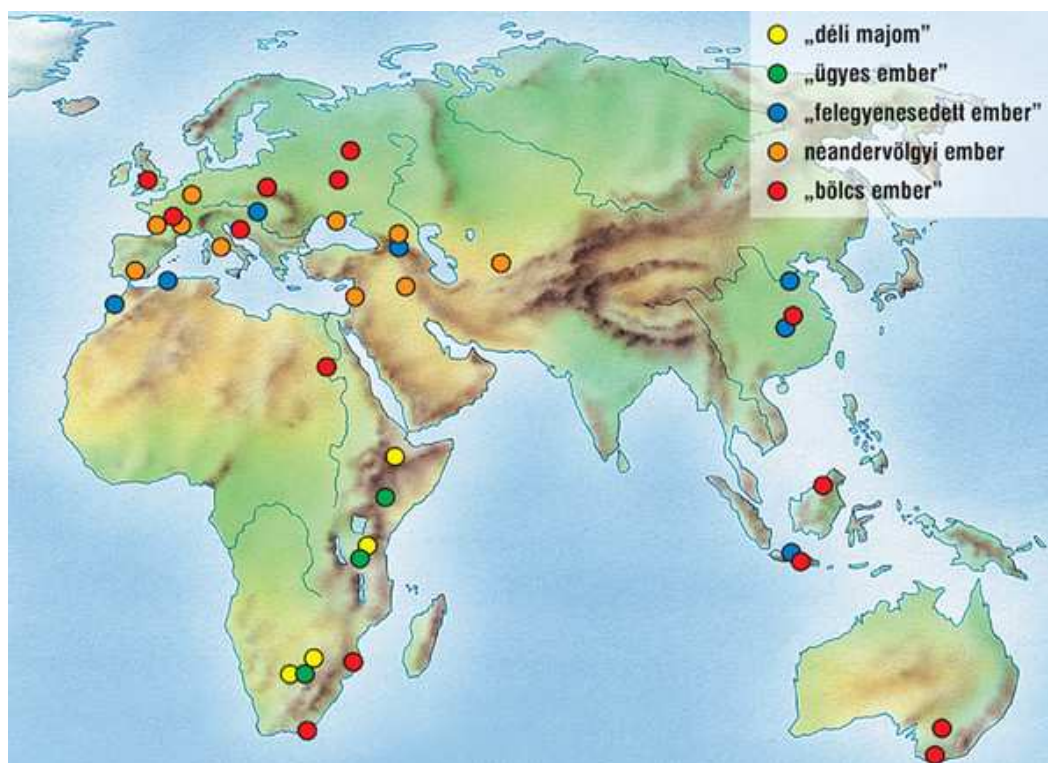
A jogállam specializált intézményrendszerét a „primitív” népek esetében természetesen nem lehetett felmutatni. Az antropológusok ennek eredményeként nem azt jelentették ki, mint a korábbi evolucionalista tudósok, hogy e társadalmak jog nélküliek, hanem azt, hogy a jog lényege annak funkciója, ez pedig a társadalom folyamatainak rendezettsége, a zavaró magatartások feletti őrökös, a rend megsértésének a helyreállítása.

A jog tehát a társadalmi kontroll intézménye, a tanulmányozott népeknél mindaz jogi intézmény, amely e társadalmi kontroll funkcióját valósítja meg. Az eredmény tehát az, hogy a jog intézménye a társadalom szinte egész intézményrendszere, annak struktúrája.

Így válik a kulturális antropológiában joggá a társadalom strukturális felépítettségét és kapcsolatrendszerét meghatározó rokonsági rendszer, de joggá válik a társadalmi szabályozásban a beavatkozásokat irányító mágia, a társadalom mítoszai, stb.

Vadászó, halászó, gyűjtögető társadalmak

Paleolitikum (őskőkorszak, pattintottkő-korszak), amely földtörténeti szempontból a pliocén végével és a pleisztocénnal esik egybe. kb. 2,4 millió évvel ezelőtt kezdődött és i.e. 10 000-ig tartott. Az emberiség történetének 99,5%-a a paleolitikumra esik. Az ember a földön való megjelenése óta eltelt félmillió esztendő során a végső tízezer évtől eltekintve vadászatból, halászatból és gyűjtögetésből élt. Bár a zsákmányolást űző ember mindenevő volt, fő táplálékát mégis a hús jelentette, s éppen ezért a vadászat csakhamar az ősember létfontosságú élelemszerző tevékenységévé vált.

Elsősorban Nyugat-Európában, Közel-Keleten és Észak-Afrikában élő ősember aránylag fejlett kő- és csonteszközöket használt. Az őskőkorszak az emberi eszközhasználatnak az a szakasza, amikor a kő- és csonteszközök tudatos készítése zajlik, és a technológia a szilánkhasításra korlátozódik.

A „vadászó ember” feltűnése hosszú folyamat eredménye. Az emberi törzsfejlődés korai szakaszának képviselői közül sem az Australopithecus, („déli-majom”), sem pedig az őt követő Homo habilis („ügyes” ember) nem vadászott. Döntően növényi táplálékból álló étrendjüket a ragadozók által hátrahagyott maradványok elfogyasztásával tették változatosabbá – olvashatjuk Robert J. Blumenschine és John A. Cavallo tanulmányában, amelyben a Homo nemzetség különböző létfenntartási stratégiáit vizsgálják.

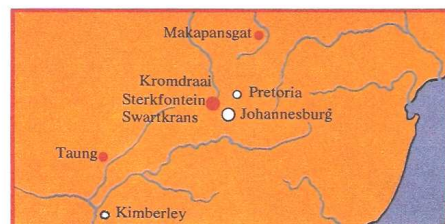
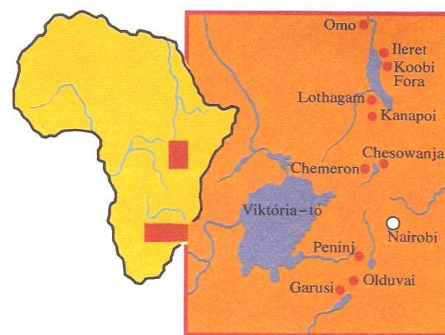
Afrika, Földünk harmadik legnagyobb kontinense, háromszor nagyobb, mint Európa. 30,3 millió km²-es földje az emberiség által legrégebben lakott terület. A kontinenssel kapcsolatban a történészek azt mondják, hogy „itt ringott az emberiség bölcsője”, mert itt találták meg a legrégebb emberi leleteket, tehát Afrikából indulhatott útjára az emberiség.

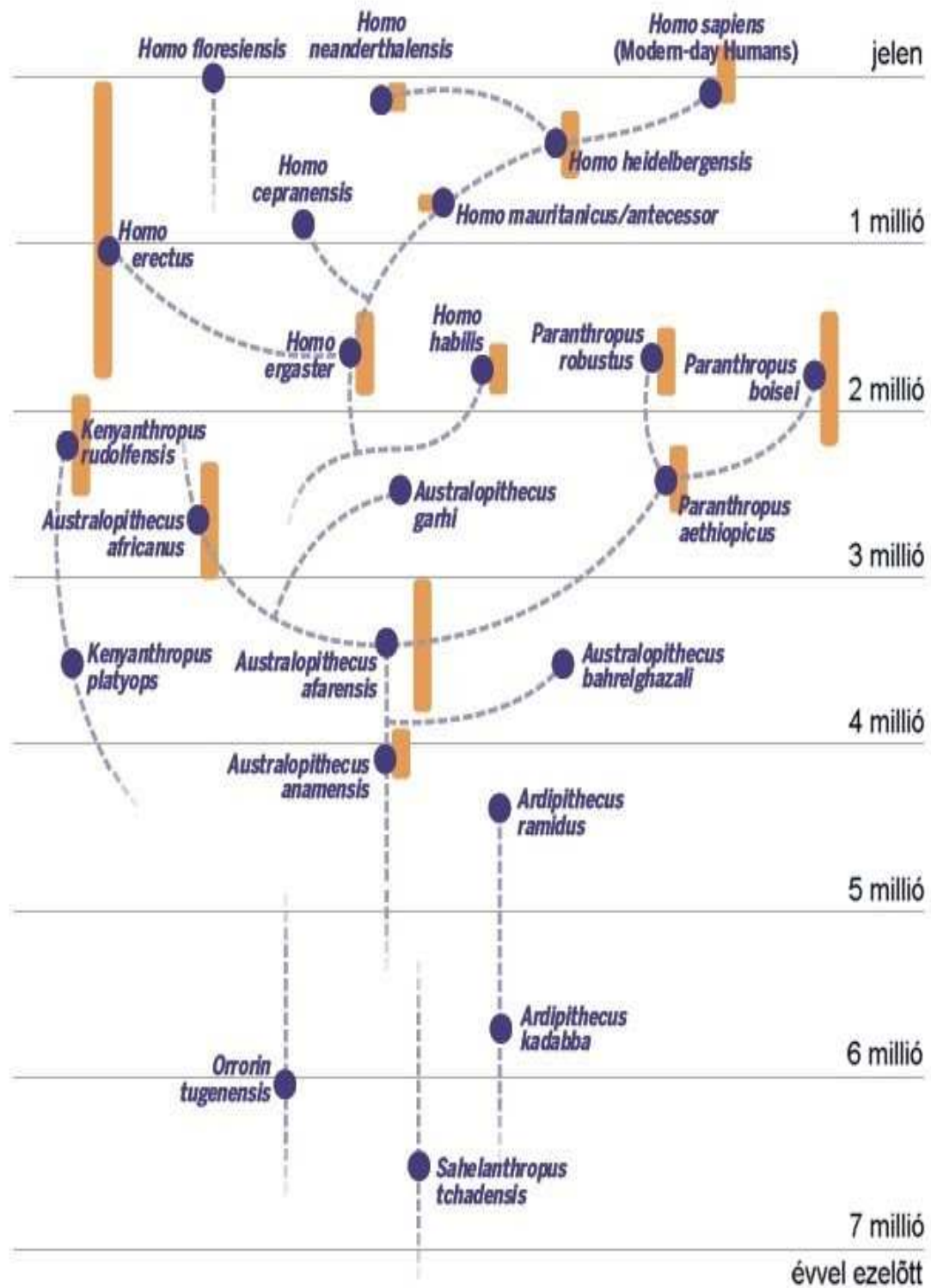
Charles Robert Darwin (1809-1882) angol természettudós, az evolúcióelmélet kidolgozója írta az „Az ember származása” című könyvében: „A Föld minden táján ma élő emlősök közeli rokonai ugyanazon táj kihalt fajainak. Ezért valószínű, hogy Afrikát valamikor az orángutánnal és csimpánzzal közeli rokonságban levő kihalt emberszabású majmok lakták; minthogy pedig ma ez a két faj az ember legközelebbi rokona, valamivel még valószínűbb, hogy korai őseink inkább az afrikai kontinensen éltek, mint bárhol máshol.”

Louis S. B. Leakey 1964-ben a Viktória-tó közelében lévő Olduvai-szurdokból hozta felszínre az ember legkorábbi ismert faja, a *Homo habilis* csontjait.

Később az előember és az ősember több más fajának csontjai is Afrika területéről kerültek elő (*Homo rudolfensis*, *Homo ergaster* és *Homo rhodesiensis*). Etiópiában találták meg a mai ember (*Homo sapiens*) legkorábbi maradványait, a Szaharában, Dél-Afrikában és Afrika egyéb területein pedig sok későbbi kőkorszaki emléket is felfedeztek. A késői kőkorszakban vadászó és halászó társadalmak alakultak ki a Nílus völgyében, Nyugat- és Kelet-Afrikában.

Homimínák családfája (American Museum of Natural History, AMNH.)
<http://www.amnh.org/education/resources/rfl/web/hhoguide/tree.html>

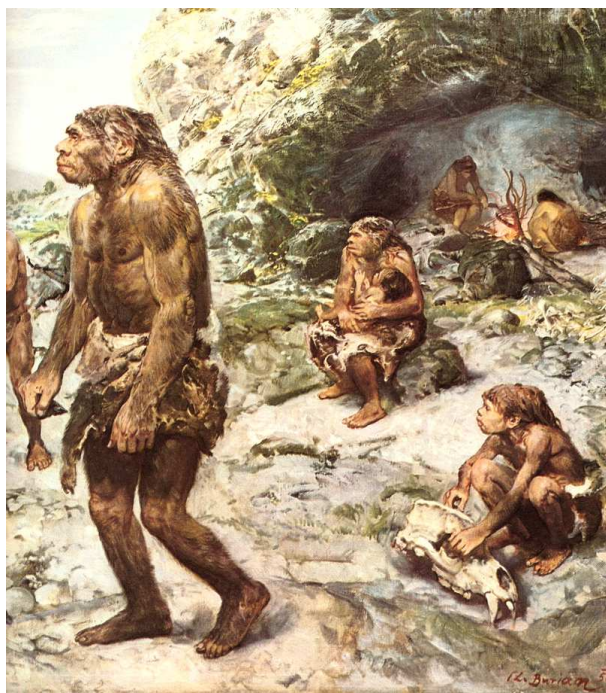
Homo sapiens neanderthalensis
(Palaeanthropus)
A „neander-völgyi” ősemberről
a gibraltári kopnyalelet alapján
készült rekonstrukció.

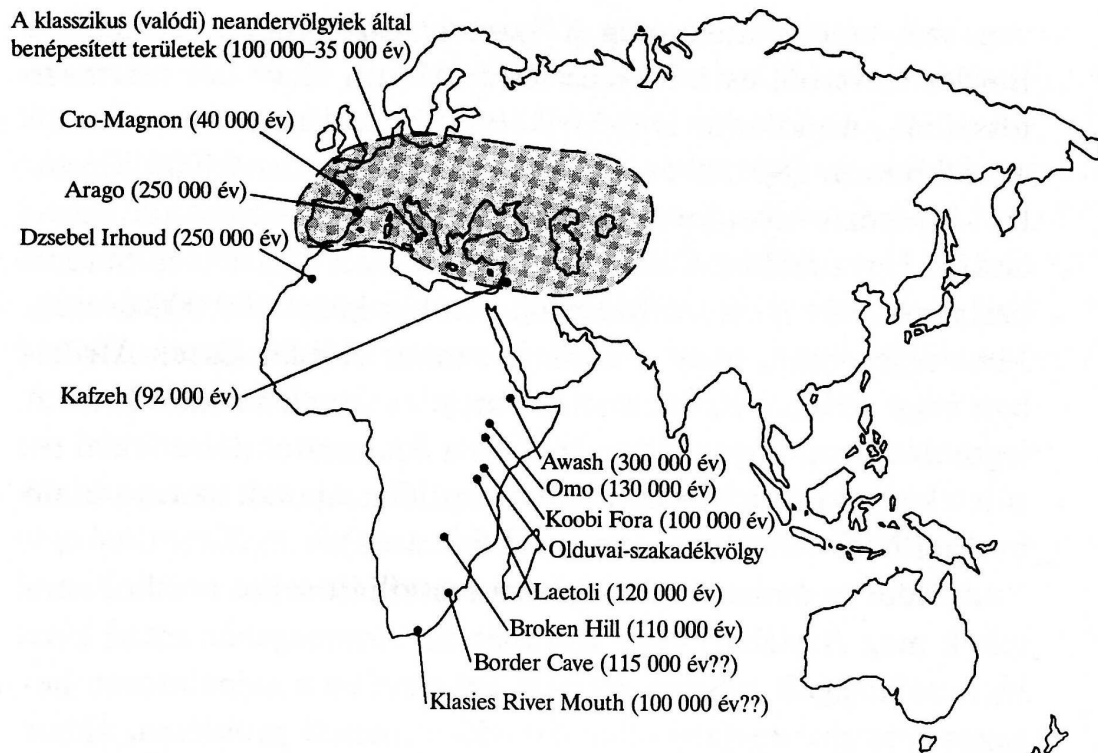
Homo sapiens sapiens
(Neanthropus).
A Crô-magnon környéki
(Franciaország) lelet alapján
készült rekonstrukció.

A „neander-völgyi” ősember
(Homo sapiens neanderthalensis)
valószínűleg hitt a halál utáni
életben. Ismerte a tüzet, halottait
gödörbe fektette, mellé fegyvereket
és táplálékot tett, súlyos
mészköveket helyezett rájuk, vagy
apró kövekből álló dombocskát
halmozott.
Az első jelentősebb lelete a
Düsseldorf melletti Neander-
völgyből került elő.
(80 000-40 000 évvel ezelőttig élt
itt.

A „neander-völgyi” ősember
tábora

A primitív totemizmus kezdete a „neander-völgyi” ősember történeti korához
kapcsolódik, körülbelül i.e. 80 000, és i.e. 10 000-ig tartott.

A „neander-völgyi” ősember (*Homo sapiens neanderthalensis*) a bevonalkázott területen terjedt el.

A „crô-magnoni ember” a *Homo sapiens sapiens* (*Neanthropus*) vagy *Homo sapiens fossilis* (A mai ember ásatag őse) településére utaló lelőhelyeken a fossziliák korát is feltünteti a térkép.

A modern ember legkorábbi maradványait Afrika Szaharától délre eső vidékein és a Közel-Keleten találták meg.

A „crô-magnoni ember” tábora.

Mintegy 35 000 évvel ezelőtt Földünkön már csak Neanthropusok éltek, azaz a Homo sapiens sapiens alfaj képviselői. Gyakran az egyszerűség kedvéért csak úgy említjük őket, mint „crômagnoni emberek”, egy igen jelentős délnyugat-franciaországi lelőhely, Crô-Magnon neve alapján. Elődjétől, az ősembertől számos vonásban alapvetően különbözik: magasabb termetű (160-180 cm), koponya-űrtartalma már a mai emberének felel meg; átlagosan 1400 cm³. Alsó állkapcsán kialakult az állcsúcs is, ami egyetlen elődjének sem volt.

A késői paleolitikum modern embere már fejlettebb társadalmi egységekben élt, s elődeinél jóval bonyolultabb eszközöket és fegyvereket készített kőből, csontból és fából. Ez az ember volt az első aki sziklarajzokat készített, ábrákat karcolt a sziklára, barlangok falára festett, szobrokat, domborműveket faragott.

A Neanthropusok most már nem csupán az Óvilág hatalmas területeit hódították meg - Ázsia, Európa és Afrika tájait -, hanem behatoltak Észak- és Dél-Amerikába, valamint eljutottak Ausztráliába is. Megteremtették a hideg klíma elviselésének technikai feltételeit, hiszen tüzet tudtak csiholni, sátrat állítottak, kunyhót építettek, és bőrből, szőrméből ruhát csináltak maguknak. Így azután lassan az összes éghajlati övben megtelepedtek, még a zord tundrákon, sőt a jégtakaró peremén is.

Az ember legkésőbb az őskőkor második felében megtanult dörzsöléssel tüzet gerjeszteni, vagy erre alkalmas kövek összeütögetésével, lángot gyújtani.

Így még kevésbé volt kiszolgáltatva a természet vak erőinek.

A tűz lehetővé tette, hogy az ember elterjedjen az egész Földünkön.

A kései paleolitikum nemzetségeibe tömörült embere még vadászgató-gyűjtögető - s ennek megfelelően nomád - életmódot folytatott. Hiszen nap mint nap elegendő ehető növényt, magot, gyümölcsöt és kisebb élőlényt kellett találnia, vadat elejtenie, s alkalomadtán halat fognia, hogy szükségleteit kielégítse. Régebben elsősorban barlangokban húzta meg magát az ember, esetleg sziklaereszek alatt keresett védelmet, a nyílt terepen pedig a tábortűz mellett vagy egyszerű szélvédő sövény mögött húzta meg magát. Később már az ember az időjárás viszontagságainak ellenálló kunyhót és sátrat tudott emelni.

Ez jobban védte a hideg és a ragadozók ellen, sőt azt is lehetővé tette, hogy az ember néhány hetet vagy akár hónapot is letelepedve töltsön el.

Most már nem kellett teljes erejét latba vetnie napi szükségleteinek a kielégítésére, hanem a meglevő anyagi alapok segítségével ideje és lehetősége nyílt arra, hogy kialakíthassa kulturális és vallási szokásait, szertartásait is.

Az őskori ember élete a totemista-animista mágia körül forogott, ezek nélkül egy lépést sem tudott tenni.

Az antropocentrikus (emberközpontú) gondolkodásából adóan a világegyetem középpontjába a földet helyezi, s mivel ő a földön él, szintén a világ középpontjában éli le földi életét. Ha innen kimozdul - akár a Felvilágba, akár az Alvilágba - ezt csak varázslat segítségével viheti végbe.

Ugyancsak varázslattal vonzza magához az égitest-totemetek az égből.

Az ősi társadalmak mágija fejlődésében két átfogó korszak, a totemista és az animista kor különböztető meg. Az elsőre az ember nem embertől való leszármazása, a másodikra a halotti kultusz, szellemhit jellemző.

Az ősember korában művészetről még nem beszélhetünk, csak mágiáról. Ami ma díszítő tevékenységnek tűnhet, az mind mágikus cselekedet volt annak idején.

A mágia művelése azonban az őskor művészetévé válik. A mágikus cselekedetek a vers, a zene, a tánc, a festészet, szobrászat mind a mágia kellékeiként, eszközeiként működnek.

Vértés László (1914–1968) ősrégéستől olvashatjuk („Az őskor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon” című könyvében), aki a tatái ősember mágikus jelét találta meg: „Az amulett (fétis) nummulitból készült, pontosabban egy természetes úton kimállott harmadkori (eocén) Nummulites perforatus (A tenger egysejtű élőlényének a megkövült maradványai, mely fossziliák 0,5-3 cm átmérőjűek.) felületébe karcolt bele két vonalat, amelyek szinte mértanilag pontosan derékszögben metszik egymást.” Ha meghúzzunk két vonalat, kapunk egy keresztet, vagyis az életfa jelét, amely körrel körülkerítve „napkereszt”.

Egy megközelítőleg 50 000 éves nummulit amulett a tatái őstelepről. A kör formát maga a nummulit mészváza adja, rajta pedig határozottan felismerhető az egymást keresztező két vonal karcolata, az életfa-jele. Ezek a mágikus praktikák az emberi élet kezdeti fokán azonosak a világ minden pontján.

Hatvani Bertalan erről azt írja: „...a »napkereszt« mindenütt megtalálható, s a nap kultuszával van összefüggésben.” A kör és a négyzet egyaránt lehet nap-jel.

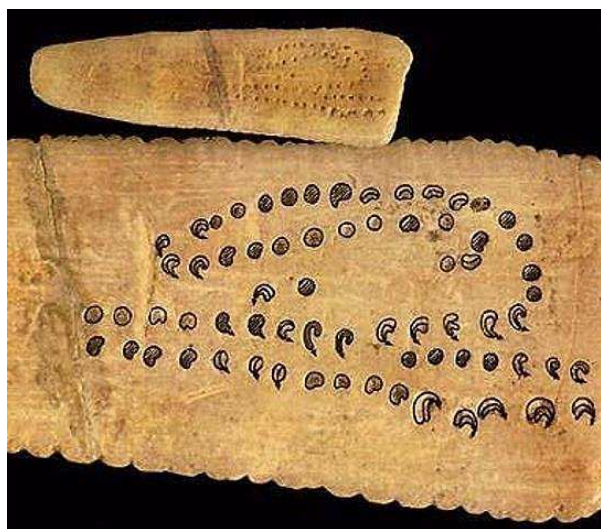
Varga Zsigmond (1886-1956) teológus, szumirológus, bölcsészprofesszor „Általános vallástörténet” című könyvében a következőket írja: „A totemek túlnyomóan állatok, de lehetnek növények, tárgyak, égitestek és egyéb jelenségek is.” A totem angol szó, és az észak-amerikai algonkin indián ototeman szóból ered, mely az ote (törzs, nemzetség) származéka.

30 000 éves mamutagyarból kifaragott madárfigura és a lófej (Hohle Fels barlangból került elő).

A totemizmus lényege az embernek totemektől való leszármaztatása, így ebben minden totem benne foglalt. Mivel a leszármaztatáshoz emberközelség kell, ez a mágikusan gondolkodó ember esetében az égitest-istenek földre varázsolásával érhető el. A földön a napot, holdat, csillagot testbe varázsolja az ősember. Az inkarnáció az égitest-istenek valakiben vagy valamiben való megtestesülése mágikus úton, a perszonifikáció ugyanezen az úton a valakiben történő megszemélyesülés. Az égitest-totemek: emberben hős, állatban totemállat, növényben növénytotem, tárgyban fétis a testet öltésük. A totemizmus idején a nap, hold hímnemű, a csilla nőnemű. A nap, hold inkarnációja emberben táltos, állatban táltosló. A csillag perszonifikációja, ha földre száll, földanya. Az égitestek kultusza ma is tart a természeti népeknél, csak hogy náluk nem tiszta totemizmus szinten, keveredik, olykor egybeolvad az animizmussal.

Legrégibb hold-jelek a kb. 30 000 éves „Blanchard-csont”-on találhatóak, a Marschanck által megrajzolt „siprásis vonallal”. Holdfázisok ábrázolásával a mána fogyaszt és sokasodását karcolásokkal örökítette meg az ősember a mágikus tevékenysége során. A crô-magnoni ember készítette. Blanchard-szikla menedékében, Les Eysies francia falu közelében találta Louis Didon francia régész 1911-ben.

A természetfeletti erőt a malájok mánának, a sziúk vakannak, az algonkínok pedig manitounak nevezik. A természetfeletti erőről a pápuák, melanéziaiak, polinéziaiak, mikronéziaiak így vélekednek: „A mána az a láthatatlan kisugárzás, amely minden embert körülvesz. Mána nélkül senki sem élhet.” Tehát mindenki mindenkivel és mindennel integer (érintés nélküli) kapcsolatban van a mána révén.

Ernst Julius Lips (1895-1950) német etnológus, szociológus „A dolgok eredete” című könyvében ezt így látta a természeti népek életében: „Azt a törekvést, amely a misztikus erő (mána) befolyásolására és hasznosítására irányul, mágiának nevezzük.” Ám ez a totem-isteni erő nemcsak megtermékenyítő, pusztító is lehet. Egy-egy közösség mágikus tevékenysége arra irányul, hogy a megtermékenyítést elősegítse, pozitív mágia, a pusztító erőt pedig elkerülje, negatív mágia vagy tabu.

A mágia azon a hiedelmen alapul, hogy a világ egymástól távol eső, különböző dolgai között belső kapcsolat van, és így az egyik dologra való ráhatással a másikat is uralmunkba keríthetjük.

A mágiának két fajtája különböztethető meg: a homeopátikus, illetve az átviteli mágiát.

„Az előbbi alapelve a hasonlóság, az utóbbit a kapcsolat vagy átvitel törvényének nevezhetjük. Az elsőből, a hasonlóság törvényéből a varázsló azt a következtetést vonja le, hogy bármely kívánt hatást elérhet pusztán a cselekmény utánzásával. A másodikból arra következtet, hogy azt a hatást, amelyet cselekedeteivel egy tárgyon előidézt, elő tudja idézni azon a személyen is, akivel a varázslás tárgya egyszer, mint testrésze vagy másként, kapcsolatban állt.”

A homeopátikus mágia elvének talán leggyakoribb alkalmazása a következő: Az ellenséget azzal akarják megsebesíteni vagy elpusztítani, hogy képmását sértik meg vagy pusztítják el abban a hitben, hogy ami a képmással történik, az esik meg az emberrel is. Ezzel a kétféle mágiával Frazer le is zárja a mágia kategóriáit.

A mágiának azonban van még két kategóriája, amelyek éppen olyan fontosak a mágikus gyakorlatban, mint a homeopátikus és átviteli mágia.

Az egyik az érintési mágia. A mágia kategóriái között talán a legfontosabb, miután a mánát érintéssel lehet birtokba venni.

A másik a szómágia, a szónak vagy „igézés”-nek mánával való megtöltése. A primitívek szerint a szónak már a pusztán kimondása „megidézi” a kívánt személyt vagy mozgásra bírja a holt tárgyakat.

Sir Frazer James George (1854-1941) skót antropológus „Az aranyág című könyvében” leírja, hogy: A primitív ember csupán éltető erőt vagy pusztító veszélyt lát. Így a mágiának kétféle előírása van. Elsősorban: mit kell tennie az embernek, hogy termékenységre részesüljön (pozitív mágia).

Másodsorban: mitől kell óvakodnia, mit nem szabad elkövetnie, hogy a bajt elkerülje (negatív mágia vagy tabu). A veszély elhárítására tabut alkalmaz. A tabu például már az „arató” népek életében gyakorolt mágia. A termőföld a termés beéréséig tabu, amit csak a főnök és a vének tanácsa oldhat fel a közös „aratás”, szüretelés napján. A másik védelmet nyújtó tabu a menedékhely. Kezdetben a totemtárgyak „fétisek” védelmét szolgáltatta (majd az animizmusban a szellemek tabuizált tartózkodási helye lett). De védte a törzs tagjait és az idegeneket is. A menedékhelyre menekült személy, akár bűnös, akár idegen, biztonságban érezhette itt magát, mivel senki sem foghatta el. Ezeken a helyeken nemcsak az ember, hanem az állat és növény is tabu volt.

Az inkarnált, perszonifikált megjelenítési formáknál is a homeopatikus mágia segítségével idézik elő a varázsláshoz értők, a testet öltött formán.

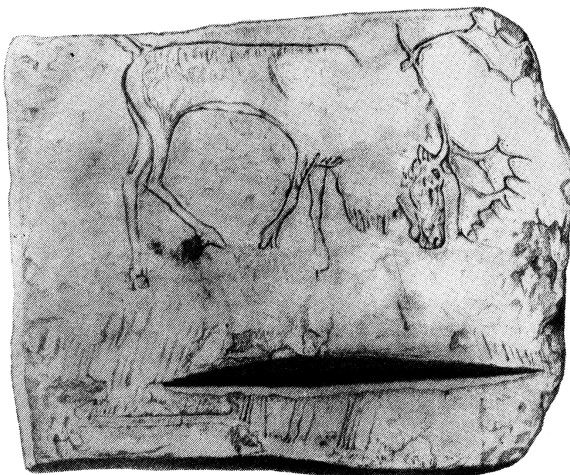
Az inkarnációt, perszonifikációt az égitest-totemek másodlagos megjelenési formáiban a leszarmaztatás biztosítására alkotta meg a mágikus manipuláció, s miután a leszarmaztatáshoz egy hímnemű és egy nőnemű partner szükséges, a primitív mágikus elme kialakítja a nap és a hold hímnemű és a csillag nőneműségét.

A nagy Földanya istennő képzete egyaránt megtalálható Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Mezopotámiában, Indiában, Kréta szigetén, a szíriai térségben és görög földön. Ez az istennő, a föld termékenységének a képzeletvilágba kivetített szimbóluma, a leghatalmasabb és legrejtélyesebb természeti erők megszemélyesítője. A termékenységi kultusz központi kérdése a mágiaiban.

A Felvilág mágikus eredete a mitológiákban található: „A dolgan tatárok úgy tudják, hogy a felvilági életfán, a levegőben álló csodafán; ennek az ágai közt élnek a főisten (nap) és felesége (földanya), valamint gyermekeik (tündérek).”

Az istenek felvilági tanyáján csak egyetlen állatot találunk, a táltos lovat.

A sas mellett a leggyakoribb nap-inkarnáció.

Lófejben és testben végződő vezéri pálcá, hossza: 28 cm. Magdalenian periodus „rénszarvas kor” (National Archaeology Museum, Franciaország)

A világegyetem egyik legismertebb megszemélyesítője a „csodaszarvas”.

A crô-magnoni ember készítette rénszarvas csontkarc. (Kessler Loch)

A főnök vagy varázsló esetében a mánával való tökéletes telítettség azt jelenti, hogy az égitest-totem benne ölt testet, s általa gyakorolja isteni hatalmát. Ha tehát a főnök elveszíti mánával való tökéletes telítettségét, megtöri az isteni hatalmat, amibe belepusztulhat az egész népcsoport, tekintettel a mána integritására. Az érintési tabu azért hatásos, mert alattvalói is hisznek benne.

Lips Julius „A dolgok eredete” című könyvében kifejti: „A mágia egyrészt a természetfeletti erő (mána) megnyilatkozási formája, másrészt emberi praktika, mely a bajok elhárítására, illetve a szükségletek előteremtésére vonatkozik....

A mágikus életforma az ősember életében a totemmel való „szent” communiót (közösséget) jelenti. Ezt a közösségi kapcsolatot a kultuszban teremti meg. Aki a kultuszt vezeti, az a varázsló.

Frazer „Az aranyág” című könyvében ezt írja: „Nagy lépést jelentett előre, mikor létrejött a varázslók külön csoportja; más szavakkal, amikor bizonyos számú embernek kifejezetten az lett a feladata, hogy az egész közösség javára használja fel tudását, vonatkozzék ez akár betegsége, jövőendő megjósolására, illetve az időjárás szabályozására, valamint más közhasznú célra.” (A varázslók kései utódai a táltosok és majd a sámánok)

A varázsló kötelessége, hogy bajt és járványos betegséget bocsásson törzsének ellenségeire, illetve saját népét megvédje az ellenség rontásaival szemben. Ebből is kitűnik, hogy a varázsló nem pusztán magánszemély többé, hanem az egész közösség érdekében végzi a közösségi mágiát. Ezáltal nagy befolyásra tesz szert, rangban a legelső közé, sokszor legelsővé emelkedik. Természetesen felelőssége is ebben az arányban növekszik. Az is megeshet, hogy csalódott és dühös megbízói agyonütik. Ezt az ítéletet vehetjük az első emberáldozatnak.

A mágia gyakorlati alkalmazásában kiemelkedő fontossággal bír a totem-istenné tett (deifikált) nap tisztelete, az előtte történő leborulás már kultuszi cselekmény. Ugyanilyen kultuszi cselekménnyel áldozott az ősember a holdnak és csillagoknak. Az ősember legelső istenei a nap, hold és csillagok voltak. Láta ezek változásait, mozgásait, ezért élőlényeknek tekintette azokat. A nap-hold-csillag hármas istenség uralma még az i.e. XII. században is általános volt.

Ezt egy babiloni lelet a határákő reliefje mutatja.

A határ védelmét a hármas istenségnek bemutatott áldozattal vélték biztosítani írja Magnus Magnusson az Ásóval a Biblia nyomában című könyvében.

(forrás: Louvre múzeum, arethuse1.free.fr/)

A mána birtoklásának egyik módja a fetis. „A fetis a portugál feitico, factitius szóból származik, és valamilyen mesterségesen előkeresett vagy készített tárgyat jelent, olyant, amelyikről a primitív ember azt hiszi, hogy benne isteni erő lakozik. A fetist a mágikusan érző, gondolkodó ember magánál tartja, vagy a házában helyezi el. Ez az emberközelség biztosítja, hogy a totemisten mellette áll, vele együtt érez. Látja bajait, azokon segíthet, és legfőképpen meghallja, ha hozzá fordul. A fetis csak külső formája, inkarnációja, hordozója a manának, s mint ilyen, nem azonos az istennel, csak a benne rejtőző természetfeletti erővel. Ha a mána kifogy belőle, megszűnik segítsége is. Az egyik leghíresebb másodlagos fétisinkarnáció a gravetti vagy willendorfi Vénusz. 22 000-24 000 évesre becsülik. „Vénusz figurákat” Európa-szerte találtak Spanyolországtól egészen Olaszországig. Koruk i.e. 25 000-15 000 közé tehető. Több mint hetven példányt találtak meg, többségüket Európában és Ázsia északibb részein.

„Willendorfi Vénusz”
mészkőből készült,
magassága: 11 cm
(Ausztria)

„Mentoni Vénusz”
Zsírkőből készült,
magassága: 6 cm
(Franciaország)

„Dolni Vestonice Vénusz”
mammutagyarporral
kevert agyagból készült.
(Csehország)

Hahn István (1913–1984) ókortörténész, egyetemi tanár „Istenek és népek” című könyvében ezt a véleményt írja róla: „A barlangi rajzok tanúsága szerint az állatok szaporodása mellett az emberi termékenység is erősen foglalkoztatta a felső paleolitikum emberét. Nyilván ezzel hozhatók kapcsolatba a testes asszonyokat ábrázoló szobrocskák (idolok), amelyeket Vénuszoknak szokás nevezni. A nőiességre, anyaságra utaló testrészeket szinte torzító módon hangsúlyozó szobrocskák feltehetően a termékenység képszerű ábrázolásával: a hasonlósági mágia törvényei szerint az emberek és állatok valóságos szaporodását akarták előmozdítani.”

A „Willendorfi Vénusz” elemzése a mágia értelmében Hahn István szerint „közömbös fej” 7 rétegű napkorong. Lába feje nincs, kezén (amint kivehető) 4 ujj van, tehát istennő, azaz a földanya megszemélyesítője. Csenevész a karja. Mellei azért óriásiak, mert azokból „táplálja” az emberiséget. Semmi kétség, a termékenységi kultuszt szolgáltatta.

A „Brassempouy lány” faragott női fej elefántcsontból kb. 25 000 i.e. 20 000-15 000 körül, magassága: 4 cm.
Az első előkerült portrészobornak tekinthető.

(Franciaország)

Asselfingen közelében több, a jégkorszakból származó barlang található. A Lone-völgyben lévő Hohlenstein-Stadel-barlangban 1939-ben találták meg az oroszlánfejű ember darabjait, ám jóval később, a hatvanas évek végén állították össze őket egyetlen figurává a szakértők. Azóta is időről-időre előkerülnek újabb töredékek, amelyek teljesebbé teszik a 30 centi magas szobrot.

Az utolsó jégkorszak idején mamutagyarból faragott oroszlánfejű, embertestű figura a világ legrégebbi ismert vegyes ember-állat ábrázolása. Az eddig 32 000 évesnek vélt, de a legújabb mérések szerint 40 000 éves. A műkincset a restaurátorok 220 darabból rakták össze, és újabb 1000 darabját sikerült azonosítani.

A szakértők valószínűnek tartják, hogy az őskori „varázslók” szörméket és kosztümet viseltek, amikor a tűz mellett szertartást végeztek. Hibrid lények - félig ember félig állat alakok - több franciaországi sziklarajzon is láthatók. Valószínű, hogy a „varázslók” kedvelt kosztümjei a jégkori fauna veszélyes egyedeit mintázták. A barlangi oroszlán több mint 250 kilót nyomott, és hatalmas mancsának egyetlen csapása elég lehetett ahhoz, hogy bárkit leterítsen.

Egy hangszernek tűnő tárgyat tartó emberi alak látható a Pireneusok lábánál lévő egyik barlang falán. Az illető bölényjelmezt visel, egy 800 kilós kolosszust utánoz, amellyel szintén nem volt tanácsos viccelni. A vadászok talán abban reménykedtek, hogy jelmezt öltve tánccal meg tudják szerezni az állat erejét, s esetleg a lelke is beléjük költözik.

Az Oroszlánember lábujjhegyen áll, és úgy tűnik, hogy táncol.

Másik jelentős fétis a kígyókő. Használata elterjedt az egész világon, különösen Angliában. „A legtöbb kígyókő Hildoceras nevű lábas fejű őslények maradványaiból készült. A kígyókőveknek - más néven ammonitáknak - gyógyító erőt tulajdonítottak.

Azték kőkígyó, hold-fétis

Harmadik jellemzően hold-fétis a bagoly. A botban inkarnálódott másodlagos bagoly-totem mánáját érintési mágiával az birtokolja, aki a botot kezébe veszi.

Baglyos botvég
„táltos-bot”
(Hajdúdorog)

A táltos élőfétis, totem-jegye a botja. Ha bagoly-faragás a vége, akkor a hold ölt benne testet, ha sas vagy más égi madár, akkor a nap. A táltost a totemisten nemzi, éppen ezért Földanya fia, A fejlődés folyamán, a totem-animista szinkretizmus idején a táltos „főpappá” válik.

„Az áldozati szertartásokat a főpap intézte, akit táltosnak (tudós, bölcs) neveztek; de voltak alsóbbrendű papjaik (gyula, oltárnéző), sőt nőpapjaik is (kuruzsló, varázsló), akik az áldozati állatokat virágokkal ékesítették, és az áldozat bemutatása közben dalokat zengedeztek.” írja Bartha J. (A magyar művelődés története című könyvében).

Feszty körkép részlet

E szerint a megnevezés szerint már elválik a táltos a varázslótól, de sámánról még szó sincs. A táltos az égitest-totem testet öltése, a sámán csak a „lélek, szellem” tartózkodási helye. A táltos isteni erővel űzi a mágiát, a sámán csak közvetítő az istenek és emberek között.

A képek, rajzok készítésének legrégebbi dokumentumai a barlangrajzok (i.e. 30.-10. évezred). Ezek közül a legismertebbek a spanyolországi Altamira és a franciaországi Lascaux melletti barlangokban találhatók.

Henri Breuil abbé (1877- 1961), a paleolitikus művészet első jelentős kutatója a barlangfestészet fejlődését két nagy korszakra osztotta fel, s ez a felosztás még ma is érvényes. Ezek szerint a két nagy korszak, a perigord-i és a magdaléni ciklus meghatározott jegyeket mutat.

Perigord korszak: Mintegy 32 000 éve jelentek meg azok a görbe vonalak, amelyeket az ősember a barlang agyagos talajába húzott az ujjával vagy egyéb eszközzel. Ezekből bontakoztak ki először az állatok körvonalai, amelyek később a barlang falára kerültek.

Az ősember előszeretettel hagyta kezének a körvonalait is a falon.

László Gyula írja: „A paleolitikum embereinek az elvont gondolkozás felé is kezdett bontakozni az értelmük. Ezt sejtetik – több mással együtt – azok a meghatározott számú pontok, amelyeket a falra festettek; úgy látszik, hogy számképzeteik is sokkal fejlettebbek voltak, semmint gondoltuk.”

Leggyakoribb varázsszám a 3-as, a 6-os, és a 9-es, után a legsűrűbben a 7-es varázsszám fordul elő. Az ősember szemében mégis a legfontosabb varázsszám az 5-ös. A mágikus elképzelés az 1-től 5-ig terjedő számoknak és ezek variációinak tulajdonít jelentőséget.

A paleolitikumban alig van emberábrázolás, mert az ősember az öt ujj szimbólumában jeleníti meg az embert.

Pech-Merle barlang (Franciaország)
készült i.e. 20 000 körül

Az állatsziluetteket később fekete vagy vörös festékekkel töltötték ki. Olykor az állat egyes részeit üresen hagyták. Bár az állatok mozgása természetes, a szarvak csavart perspektívájúak, tehát az állat oldalról, a szarvai szemből láthatóak. Ezek a kétszínű festmények találhatók meg Lascaux-ban, amely a perigord-i korszak csúcspontját és utolsó szakaszát jelöli.

Magdalén korszak: Mintegy 17 000 éve alakult ki és kb. az i.e. 10 000-ig létezett. A régiebb falfestmények egyszerű fekete körvonalú rajzok, amelyek végül plasztikus képekké fejlődtek, a körvonalakat sötét festékekkel töltötték ki. A pontos részletkidolgozás mellett a tér érzékeltetésére is törekedtek, a csavart perspektíva csökkent, és egyre ritkábban fordult elő.

A figurák kompozícióvá rendeződtek, megjelentek a szimmetrikus állatsoportok. A magdaléni korszak legismertebb alkotásai az Altamira-barlang és a Niaux-barlang festményei, de a klasszikus korszakot a Rouffignac barlangrajzai képviselik. Később a rajzok egyre stilizáltabbak lettek, végül a művészet dekoratívvá vált.

Valószínűleg a barlangrajzok egy, a jégkorszak embere számára ismert, de mára már eltűnt mítosz illusztrációi lehettek, s a barlangok teret adhattak különböző mágikus, vadászattal, termékenységvel kapcsolatos és avatási szertartásoknak.

Barlangfestmény részlet, Altamira (Spanyolország)

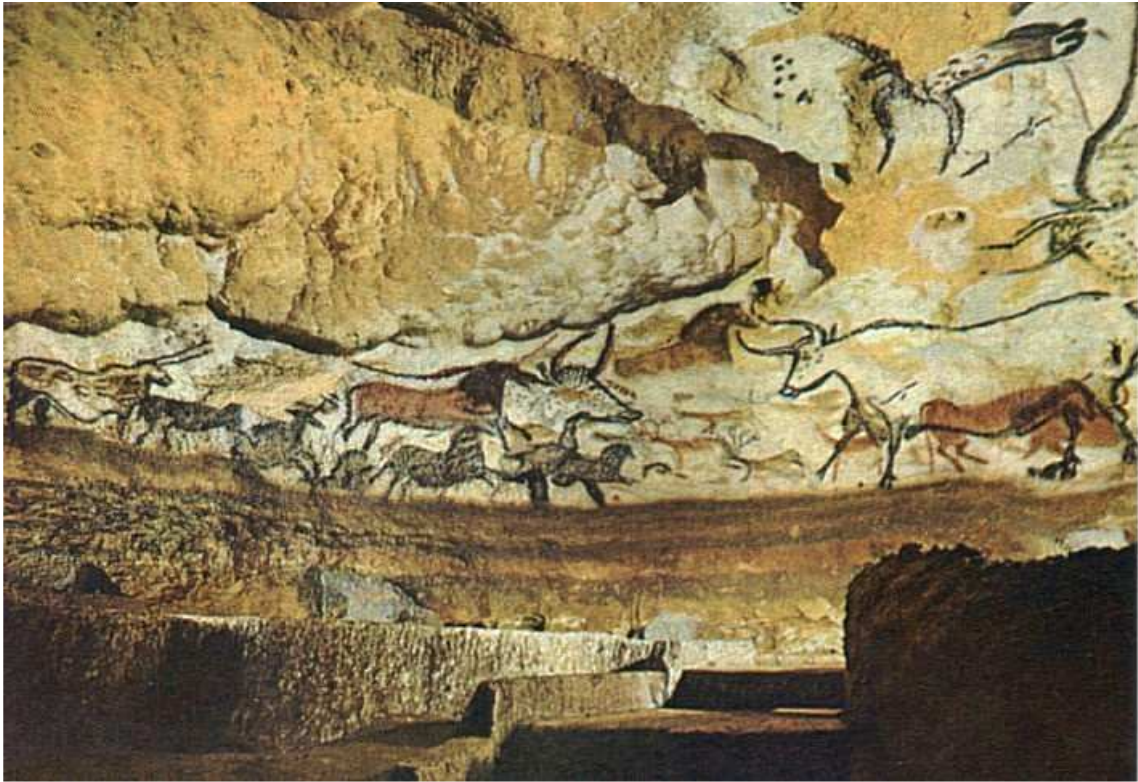
A spanyolországi Valenciában, a Spider barlangban (Cueva de la Arana) található, az a körülbelül 8000 éves szikla festmény amely az ősembert ábrázolja mézgyűjtés közben.

A liánon függve gyűjti a mézet a kaptárból egy magas sziklafalon. A vállán egy kosár vagy tökhéj lógott, hogy abba tartsa az édes mézet amit begyűjtött. Hatalmas vadméhek veszik körül a méz vadászt.

Miután az ősember a tüzet használta, védekezésre az állatokkal támadásával szemben, őseink valószínűleg rájöttek véletlenül, hogy a méheket távol lehet tartani füsttel.

Számos törzs szerte a világon még mindig vadászik mézre és ugyanúgy az életüket kockáztatják egy kis édességért.

Barlangfestmény
Lascaux, (Franciaország)

Ezek a rajzok, melyek gyakorlati funkciójukon és mágikus, kultikus jelentésükön túl esztétikai értékeket is hordoznak, már az arány fogalmának ismeretéről és annak tudatos alkalmazásáról árulkodnak.

A felső paleolit korszak vadászai már íj és nyíl segítségével ejtik el a csapdába szorított vadat.

Szarvas vadászatot ábrázoló barlangrajz részlet.
Cueva de los Caballos,
(Spanyolország)

Az úgynevezett „kútjelenet” a Lascaux-i barlang legmélyén látható sziklafestmény.

A „madárfejű ember” a táltos, cselekvő, isteni lényéből kifolyólag mágikusan megtermékenyítő. Madár- (maszk) feje égitesttotem inkarnáció. Négy plusz négy ujjá táltos voltát jelzi, sarlóhold lábfeje hold-inkarnációra utal. A madárvégű botja földbe szúrva.

A bölényt mint hold-inkarnációt (bal patája sarló hold) ő termékenyítette meg, s az szült egy borjút. Ennek értelmében vajúdó bölény van a képen, hátravetődő tekintete kíváncsi, az az érzésünk, most világra jött kisborját nézi. És valóban (amennyire a reprodukción kivehető) a borjú feje felfedezhető a faránál.

Rendkívüli a képen, hogy a bölényanyának 3 szarva van. Vagy azért, mert táltos bölény, vagy azért, mert a mágus így fejezte ki a fejfordítást.

Összegezve, ez egy mágikus „színpad” a barlang mélyén, hogy táltosok mágikus erővel segítsék a termékenységi kultuszt, írja Makra Sándor „A mágia” című könyvében.

Mágikus jelenet, táltos és bölény termékenységi rítusa.

Őskőkori (paleolitikum) barlang festmény i.e. 15 000 körül készült.

(Franciaország, Dordogne, Lascaux-i barlang)

Rajkó Andrea és S. Nagy Katalin a „Művészettörténet I. kötet A kezdetektől a 19. századig” című könyvben a következőket írja az európai barlangrajzokról: Ha a kisplasztikák a varázslás eszközei voltak, még inkább annak tekinthetők a barlangfestmények. Ma is vannak szerte a világban varázslók, jósok, kuruzslók, akik képek és szobrok segítségével kísérik meg a rontást vagy javítást, befolyásolást, s vannak, akik hisznek ebben.

Talán valóban mágikus hit hozta létre a gyakran alig megközelíthető barlangok falára festett, karcolt, szinte naturalistának mondható vadászjeleneteket, bikákat, lovakat, bölényeket, mamutokat, oroszlánokat, gyapjas orrszarvúkat, szarvasokat és a leegyszerűsített, stilizált vadászó vagy táncoló embereket.

A totemállatokat rendszerint több rétegben festették egymásra, jelenlegi ismereteink alapján 30 és 5 ezer évvel ezelőtt (sokáig tartotta magát a feltételezés, hogy az őskori művészet időbeli hatása a időszámításunk előtti 15–10 ezer év közé esik). Skandinávia sziklarajzai, az Onyega-tó és a Fehér-tenger partvidékén találtak korábbiak, míg az afrikaiak, a szicíliaiak, a Tarantói-öbölbeliek, a spanyol Levante körüliek későbbi korokból valók, így az idő kitágult 32 és 5 ezer közötti évre, térben pedig mindegyik földrészre (külön érdekesség, hogy mindenütt ugyanazokat a színeket használták, s mindenütt a piros, a vér, a termékenység és az élet színe a domináns).

Emmanuel Anati, a Barlangművészeti Világarchívum alapítója szerint az ősi emlékek képileg annyira hasonlók, hogy feltételezhető valamiféle „eredeti anyanyelv”, a képi kommunikáció mindenütt ugyanazon metaforák, jelrendszerek alapján formálódott. Az őstörténész öt kontinens 160 országában vizsgálta a barlangfestészet motívumait, témáit, az ábrázolás típusokat, a piktogramokat és ideogramokat, így hitelesnek fogadhatjuk el megállapítását: „Az összehasonlító elemzés világosan feltárja, hogy a legősibb művészet az egész világon ugyanazt a formát ölti; azonos logikai struktúrákra és gondolattársításokra, ugyanarra a szimbolizmusra épít.” (La Struttura elementare dell'arte. Edizioni del Campo, Capo di Ponte, 2002)

A mintegy másfél évszázada felfedezett első barlangfestményeket, sziklarajzokat, kisméretű tárgyakon lévő ábrázolásokat eleinte gyanakvással fogadták, és hamisítványoknak tartották. Spanyolországtól, Franciaországtól az eurázsiai lözsisíkságokig, a Bajkál-tó vidékéig, az uráli Kapouvarig, a szibériai Angara völgyéig, majd pedig Zimbabwében a busmanoknál, Tasszili n'Addzserben a Szaharában (Algéria), a Serra da Capivara Nemzeti Parkban (Brazília északkeleti részén kb. 20 ezer éves, a fiatalabb sziklarajzok 6–2 ezer évesek), Magyarországon Szeleta településen találtak barlangrajzot, Argentínában Cueva de las Manosban (ez 9 ezer éves, „a kezek barlangjának” is hívják). A valószínűleg kultikus célokra, nem pedig lakóhelyül szolgáló barlangok (Niaux, Lascaux, Rouffignac, El Castillo, Les Trois Frères, Chauvet, Les Combarelles, Altamira és így tovább) közül a legszebbnek a legismertebb Altamira mondható.

A Vizcayai-öböl partján (Spanyolország északi részén) 15–20 ezer éves festmények találhatók. A mészköveken a sziklák felszínének domborulatait követte vagy követték az alkotók. Két kézlenyomat és titokzatos jelek láthatók a mozgó, vágózó vagy épp mozdulatlan, haldokló mamutok, bölények, szarvasok, lovak, vaddisznók között. A 18 méter hosszú, 9 méter széles mennyezet egyik részén kb. harminc dinamikus bölényábrázolás látható, harciasak, erősek, az emberhez viszonyítva nagyok, félelmetesek. A festőnek – vagy festőknek – a fekete és barna mangánfölddel megrajzolt kontúrokkal, a belső részek vöröseivel, okkerekkel, a sötét és világos színek változásával sikerült érzékeltetnie az állatok egymáshoz viszonyított távolságát. Van az Altamira-barlang mennyezetén egy páratlan szépségű, igen színes ábrázolás egy haláltusáját vívó bölénytehénről.

A liguriai Toirano-barlangban talált lábnyomos, ujjal rajzolt nyomok, az argentinai „kezek barlangja” nem alkalmas identifikálásra, ám Altamira festői, a lascaux-i pónilovak és „úszó szarvasok” alkotta szabályos frízek, a rouffignaci barlang „Ötök fríze” vésett mamutjainak létrehozói, a niaux-i „Fekete szalon” bölényeinek festői igazi mesteremberek és valódi művészek voltak. Ezek a sárga és vörös és fekete rajzok – a festék felhordása, az alakok megformálása, a kompozícióba rendezés szándéka, a szimmetrikus csoportok, az állatok mozgalmassága – tökéletes műalkotások.

A lascaux-i barlang (Franciaország, Dordogne megye) sziklafestményei mesterművek. A barlang „hajójában” látható 1,6 méter hosszú tulok és a száguldó lovak, az ún. „bikák rotondájában” – az őskori művészet legnagyobb képfrízén – kiegyensúlyozott kompozícióban őstulkok, lovak, szarvasok, továbbá egy 3 méteres dühödt, fekete bika: nagyszerűségük, varázslatos szépségük a korai emberi társadalmakban élő és alkotó ember kiváló formaérzékéről, elsőrangú képalkotó képességéről tanúskodik. A körvonalakat valószínűleg mohából és hajból készült ecsettel rajzolták, a nagy felületekre üres csonton át fújva hordták fel a színeket. A bölények, bikák, lovak, szarvasok intenzitása mágikus hatású, minthogy az ember maga törekeny szimbólumként, sebezhető, szorongásokkal teli lényként jelenik meg, gyakorta fej nélkül vagy állatmaszkban, állatjelmezben. Talán soha többet nem jött létre olyan víziószerű, élettel, mozgással teli állatábrázolás, mint Altamirában és Lascaux-ban mintegy 15 ezer éve. Talán csak Krétán az i. e. 1500-as években. Meglepő ellentét látható az állatábrázolások naturalizmusa, hitelessége, és az emberi alakok erős leegyszerűsítése, stilizáltsága között. Ennek oka máig tisztázatlan. Mint ahogy a geometrikus absztrakt formák népszerűsége sem megmagyarázott az emberi létet biztosító állatok természetes és érzelemgazdag megjelenítése mellett.

A pleisztocént jelentős éghajlat-ingadozások, eljegesedések (glaciálisok) és felmelegedések (interglaciálisok) jellemezték. Azonban a sarkvidéki jégtakarónak és a Kárpátok gleccsereinek legnagyobb kiterjedése idején is a Kárpát-medence jégmentes és megtelepedésre alkalmas maradt. A régészeti vizsgálatok szerint Magyarország területén az első vadászfegyverként meghatározható leletek az őskőkor (paleolitikum) középső szakaszának, a Neander-völgyi ősember kultúrájának korából származnak.

A jégkorszak végén kezdődő globális felmelegedés teljesen átformálta a Kárpát-medence környezetét. A fenyőerdők visszaszorultak a folyóvölgyekből, és helyüket a tölgy, szil, kőris, nyár és fűz faállománnyal jellemezhető lombos erdők vették át. A vegetációváltozással együtt az állatvilág összetétele is módosult. Mindezek hatására mintegy 10–11 ezer évvel ezelőtt kialakult az Alföld egészére és kisebb térségeire is annyira jellemző mozaikos holocén ökológiai rendszer, amelyhez rendkívül gazdag és szerteágazó táplálékpiramis alkalmazkodott.

Az ásatások azt is bizonyították, hogy a mezolit közösségek a környezet adottságainak teljes kihasználására törekedtek. Az íj, illetőleg a legkorábban házasított állat, a kutya segítségével a vadászat meglehetősen hatékony volt, az ásatásokon talált állatcsontok többsége nagy testű növényevőktől, őstuloktól, bölénytől, vadlótól, gímszarvastól, vaddisznótól és őztől származik. A kor emberének magas szintű tudatosságára jellemző, hogy magányos vadak (vadló, gímszarvas bika, vaddisznó) és csordaállatok (őstulok, bölény, gímszarvas tehén vagy őz) zsákmányolására egyaránt képes volt, pedig a két vadfajta vadászata egészen más módszereket és technikát kíván.

A vadásztanyák konyhahulladékából madarak, kisebb emlősök (pl. sün), valamint prémes állatok, mezei nyúl, hód, görény, vadmacska, nyest, nyuszt, róka és farkas maradványai is előkerültek. A halak, a mocsári teknős, a madártojás, a csigák és kagylók fogyasztását igazoló leletek szerint a vadászon kívül a halászatnak és a gyűjtögetésnek is jelentős szerepe volt középső kőkori elődeink táplálkozásában. Bár fogyasztásra szánt növényeket a telepeken eddig még nem sikerült kimutatni, a környezetrekonstrukciós vizsgálatok alapján valószínű, hogy a ligeterdőkben előforduló különböző gombák, gyökök, gumók, valamint a makk, som, sulyom, szeder, málna, eper, szamóca, különösen pedig a mogoró fontos szerepet játszhattak a mezolit emberek létfenntartásában.

Rekonstruált mezolit nyílvessző

(rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta és Szűcs Árpád)

Gábori Miklós (1925-1996) magyar antropológus, ősrégész, a paleolitikum neves képviselője 1958-as mongóliai expedíciója során a Szajánhegység lábánál, a Höbszögöl tó nyugati oldalán, Ulan-ula település mellett tanulmányozott egy kicsiny, környezetétől elzártan élő őserdei vadászcsoporthat. Leírásának köszönhetően bepillantunk a vadászat mellett rénszarvastartásból élő tajgai maradványnépesség, egy urjanháj (tabak) közösség mindennapjaiba. Az urjanháj etnológiai párhuzamok segíthetnek megismerni a jászsági mezolitik vadászcsoporthat életmódját, gazdálkodását, kulturális és szociális sajátosságait. Az analógia természetesen nem minden a mezolitikummal kapcsolatban felmerülő kérdésre ad választ. A középső kőkor Jászságban származó régészeti és őskörnyezeti bizonyítékait és az urjanhájoknál szerzett tapasztalatokat összehasonlítva elsősorban a megtelepedés, a vadásztanya, a lakáskörülmények, a szerves anyagból álló tárgyi kultúra, az öltözködés, valamint a népességszám és a társadalmi modell bizonyos elemeinek meghatározásához fogalmazható meg feltételelesen néhány alternatíva.

A Jászság mozaikos
őskörnyezeti viszonyai a
mezolitikumban.

1. zárt erdő, 120 méteres szintmagasság fölött;
2. hegylábi, nyitottabb erdőzóna, 100 és 120 méter között;
3. ligeterdő, 100 méter alatt;
4. sztyepp-erdős sztyepp;
5. a mezolitik vadászok által legnagyobb mennyiségben használt mátrai eredetű kovaféleségek és kőzetek feltételezett beszerzési útvonala;
6. a vadásztáborok

(rajz: Dékány Ágoston-
Lacza Márta)

A két társadalmi struktúra hasonlóságát szintén feltételezhetjük.

A társadalom egysége a mezolitikum idején is a család lehetett. Az Ulan-ula mellett élő urjanháj közösséget alkotó öt család külön-külön sátorban lakott. Ez jól párhuzamba állítható a Jásztelek I. lelőhelyen végzett megfigyeléssel: itt valószínűsíthetően 4-5 lakóépítménnyel számolhatunk.

A 20-22 családból álló népesség létszáma mindössze pár száz főre tehető. Kisebb vadászó csoportokba szerveződve akkora területen vándorolnak, mint a Dunántúl.

A rénszarvast vadásszák és háziállatként is tartják. A félvad szarvasokat a férfiak, a gyerekek és a fiatal lányok „lovagolják”, az asszonyok azonban nem járnak szarvas háton.

Szarvas,
domborművű ábrázolás
egy nagy edény töredékén

(újkőkör, i. e. 6. évezred,
Csépa)

Feltételezhetjük, hogy a családok az urjanhájoknál vérségi kapcsolatban állnak egymással, tehát endogám közösségek.

Az urjanhájok társadalmi és gazdasági differenciálódásáról megállapítható, hogy a főnöknak van ugyan a legtöbb bőr a sátrában, de viszonylag egyszerű, alapvetően egalitárius közösséget alkotnak, sem társadalmilag, sem gazdaságilag nem rétegzettek. Az emberek egymásra utaltak, cserével csupán szükségleteiket elégítik ki, nem anyagi haszonszerzés a céljuk. Az urjanhájoknál megfigyelt társadalmi és gazdasági modell minden bizonnyal párhuzamba állítható a mezolitik népcsoportokéval.

A Jászság jégkor végi
vadásztanyáiról előkerült
megmunkált pengék
(felül) és nyílhegyek

(fotó: Kozma Károly)

A legnagyobb urjanháj családnak 14 tagja volt, tehát a közösségüket 50-60 ember alkotta. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a közép-ázsiai csoportok már nem csupán vadászatból, halászatból és gyűjtögetésből tartották fenn magukat, hanem állattartással is foglalkoztak, és lisztet is cseréltek állatbőrökért. Élelmiszer-ellátásuk tehát lényegesen stabilabb volt. Az urjanhájoknál tett látogatásakor Gábori Miklós a következőképpen fogalmazta meg dilemmáját: „... mit találna meg egy archeológus ebből a tanyából – ha egyszer leégne, aztán betemetné a föld – évezredek múlva? A sátrakból csak egy halom faszén maradna. Az tízezer éven át ellenáll az időnek, és a kövek, melyekkel körülrakták őket. Talán meg tudnám állapítani, hogy hol, hogyan álltak a cölöpök. A sátrakon kívül hamuhalmokat találnék – a tűzhely, ahol előbb ültünk – és körülötte a szarvasagancsok, csontok. A szép ruhákból, „rénkofferekből” ... nem maradna semmi. De nem maradna nyoma a furcsa nyergeknek sem, mert nincs egyetlen fémrészük, a fadarabokat is szíjjal erősítik össze. És ha elvinnénk innét azokat a fémtárgyakat, melyek nem a sajátjuk, hanem cserébe kapták őket a bőrökért – akkor nem maradna más, mint néhány késpenge, rengeteg szétszórt csont és az agancsból készült szerszám. Ezt találná meg a régész az ősember tanyáján, itt – ahol fekszem. A sok ezer éves jégkorszaki vadásztáborok helyén is ezt találjuk. Pedig mennyivel gazdagabb, színesebb ez az élet, mint ahogy azt ásóval napfényre hozva elképzeljük.”

A sátrak elkészítéséről, berendezési tárgyairól és azok elhelyezéséről így ír a szerző: „A sátor számtalan, hosszú rúdból készül. Gúlába támasztják őket, felül összekötözik, végül nyers bőrökkel, rongydarabokkal borítják be. A rudakat besüllyeszti kissé a földbe, kövekkel rakják körül, fenn egymást keresztezve állnak ki a bőrök alól.

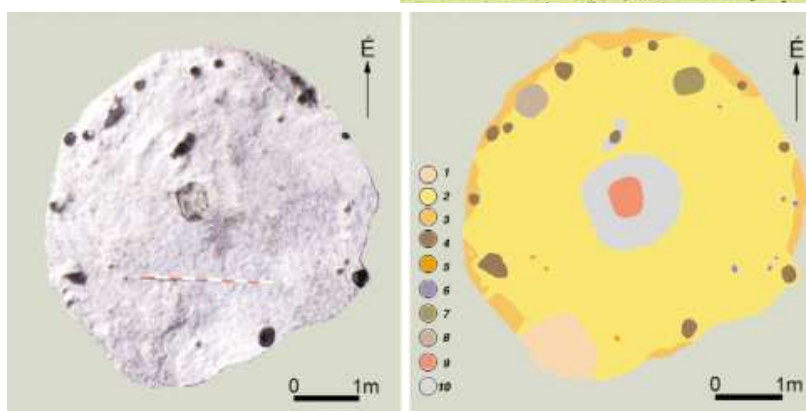
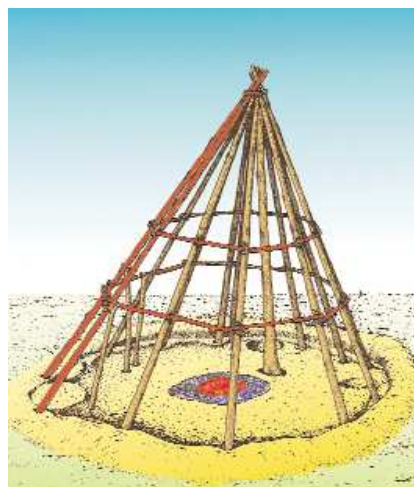
Rendkívül hasonló az indiánok vigvamjához. Kör alakú, de kisebb, mint a jurta, és belül minden része bőrökkel – lenyúzott és megszáritott szarvasbőrrel van kitömve, mint valami nagy fészek. ...Kevés világosság szűrődött be az összetámasztott rudak közt, vadbórszag áradt. De azért elég meleg ez az „indián” sátor. A fal tövében összegöngyölt bőrök heverték... ...szinte minden bőrből, rénszarvas vagy zergebőrből készült.

Urjanhájok és sátrak
(fotó: Gábori Miklós)

A Jásztelek I. lelőhelyen feltárt vadászkunyhó alapjának fotója és rajza.

1. bejárat; 2. járósínt; 3. padka;
4. cölöplyuk; 5. bejáráshoz kapcsolódó
karólyuk; 6. fekvő- vagy tároló
alkalmatossággal összefüggésbe hozható
karólyuk; 7. lapos mélyedés;
8. élelemtároló gödör; 9. tűzhely; 10. hamu
(fotó: Kozma Károly,
rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta)

Jásztelek I. lelőhelyen rekonstruált vadásztábor
(rajz: Dékány Ágoston-Lacza Márta).

A vadászó-gyűjtögető közösségek számára az anyagi javak birtoklása inkább gond mint előny. Mivel e népek nomádok, mindent, amivel rendelkeznek, magukkal kell vinni, ez pedig nem kevés fáradság, ha az embernek sok áru szállításáról kell gondoskodnia. Ezért arra törekszenek, hogy minél kevesebb tárgyat kelljen megmozgatniuk, vagyis a tulajdonukban álló tárgyak száma alacsony.

Jellemzője e társadalmaknak, hogy meglehetősen nagy területet járnak be élelem után kutatva, ebből adódóan a népsűrűség nagyon alacsony. Ez pedig azt jelenti, hogy alig van szükség társadalmi együttélést szabályozó normákra, hiszen az emberek alig találkoznak, s ha igen, akkor is csak kevesen és rövid ideig. Kevés a konfliktus, nincs szükség sem jogra, sem politikai vezetőre: nincs törzsfőnök, hiszen még törzs se igen létezik. Több közösség összetartozását legfeljebb az azonos nyelv vagy dialektus biztosítja, intézmények nincsenek.

Johann Jakob Bachofen (1815-1887) svájci régészeti, jogász és antropológus és Lewis Henry Morgan (1818-1881) amerikai etnológus, antropológus horda-promiszkuitás elmélete (Systems of consanguinity and affinity of the human family, Washington 1869) - mely szerint őskor legrégibb társas formája a horda, benne minden férfinak minden nőhöz egyenlő joga és viszont. A gyermeket itt kezdetben az anyja ápoltja, éretté válása után a törzs tulajdona, aki később szabadon vegyül el a horda közösségében - az ismereti anyag szigorú megrostálásával s mélyebb betekintés után a tarthatatlan volt.

Ismeretes néhány kultúra, amelyekben a partnerviszonyok zűrzavarosak, és a házassággal analóg partnerkapcsolat nem található meg. Ilyen például a ceyloni Nayar törzs esete, amelyben az anyaági nagycsalád gondoskodik a gyermekekről, a fiatal férfiak és nők egy közös, nagy házban alszanak, párjaikat alkalmanként váltogatják.

A társadalom alapegysége a család, mely általában a nuclear family tagjaiból áll, főszabály a monogámia, eltérések csak kivételesen vannak.

A család igen régi intézmény, feltehetően a természetes munkamegosztás eredménye. Mivel az asszonyok a gyerekek szülésével és gondozásával voltak elfoglalva, vadászatokon nem tudtak részt venni, ugyanakkor a növényi táplálékról gondoskodtak. A férfiak ezzel szemben elsősorban a hús beszerzését vállalták magukra. Egyik nem sem tudott meglenni a másik nélkül, ezért együttműködésük magától adódott. A mai vadászó-gyűjtögető közösségekben is jól látszik, hogy a család az alapközösség, a zsákmányt ugyan közösen ejtik el és osztják fel, de családi körben fogyasztják el, itt főznek és itt egészítik ki a húst azzal a növényi táplálékkal, melyet az asszony a családja számára gyűjtött, vagyis a táplálék ezen része nem közös tevékenység és felosztás eredménye, hanem családi vállalkozás.

A 28 000 éves sungiri leletek alapján (Rekonstrukciós rajz: Libor Balák)

A horda-szerkezettel kapcsolatos másik régi tévedés, hogy az minden esetben patrilineáris (apaági leszármazás). Modern antropológiai kutatások bizonyítják, hogy erről szó sincs, az egyes hordák összetétele igen változatos, nem követ szigorú szabályokat. Mivel az elvándorlás a hordától ugyanolyan megszokott dolog, mint idegenek befogadása, a vegyes hordák sokkal elterjedtebbek.

Bodrogi Tibor (1924-1986) magyar etnológus a „Mesterségek, társadalmak születése” című könyvében azt fejt ki, hogy a leszármaztatás kezdetben matrilineáris, azaz anyaági volt. Mágikus értelemben az anya a csillag-totem testet öltése, Földanya vagy Asztarté stb. „személyében”.

Irán és Irak legkorábbi kultúrlakói, a sumérok is így képzeltek el: a világmindenség „inkább fogantatásból, mint nemzésből származik”.

A totem ugyanis a nőt termékenyítette meg, így került előbbre való helyzetbe a szülő nő, miután ő az emberi élet adományozója: „az anya személye mindig biztos” - vallja a primitív elképzelés írja Roman Girshman (1895-1979) francia archeológus az „Ókori Irán” című könyvében. Ebből kiindulva többférjűséget tételezünk fel a matriarchátusban.

Ennek nyomaira bukkanunk a Marquises-szigeteken. Itt „a többi polinéziai szigeteken uralkodó többnejűséggel ellentétben a többférjűség volt szokásban. A férfiak szigorú munkamegosztásban dolgoztak, egyik főzött, másik a gyermekeket gondozta stb. Egy asszonynak általában négy férje volt. Valósággal a kőkorszakban éltek, sem igás állat, sem kocsi nem állt rendelkezésükre, a kerekeket még nem ismerték.” írja Danielson Bengt (1921-1997) svéd antropológus az „Elfelejtett szigetek” című művében. A matriarchátusra jellemző, hogy a „társadalmi csoportok tagsága, a családnév, a rang és sokszor a vagyon is nőágon, az anya után öröklődik”. olvasható Bodrogi Tibor írásában.

Ebből a fontossági sorrendből adódott, hogy „az asszonyok alkotják a nemzetségek gerincét. Ők azok, akik a nemzetség rendjének állandóságát képviselik. A gyermekek az ő nemzetségükbe tartoznak. Fivérek - bár családjuk a másik nemzetségben él - elsősorban az asszonyokkal, anyjukkal, nővéreikkel tartanak. Így az anyajogú nemzetségekben a nőké volt a fontosabb szerep.” állapítja meg Ákos Károly (1918-2003) magyar orvos, pszichológus.

A kialakulás okairól a következőket írja: totemtől való leszármaztatáson kívül a gyűjtögető életmód hozta magával. „A vadászó-gyűjtögető hordák megélhetése nagyobb mértékben múlt azon az élelmen, amelyet a nők hordtak össze, mint amelyre a férfiak tettek szert. Az ősközösség kezdeti fokán a vadászat csak mellékes jelentőségű volt. Ebből megérthetjük, hogy a fontosabb gazdasági tevékenység is a nőknek biztosította a Vezető Szerepet.”. Roman Ghirshman is azt írja: „Az anyajogú társadalmakban a nő irányítja a horda, a nemzetség, törzs ügyeit. Belőle lehet papnő. Az öröklést női ágon számítják, mert úgy tartják, hogy a törzs vérét legtisztábban az anya adja tovább.”.

A vadászó-gyűjtögető közösségek vér rokonok élnek általában együtt, azonban mind anyai, mind apai ágon számon tartják a rokonságot, rokonsági rendszerük tehát cognat. Ebből adódóan az exogámia olyan egyetemes jelenség e népek körében, hogy kivételt nem találunk. A másik oka az exogámiának, hogy a törzs a totemtől származtatja magát, és ugyanahhoz a totemhez tartozó törzstagok nem létesíthetnek egymással szexuális viszonyt.

E társadalmak egalitáriánusok, minél kevesebb szexuális tabu és restriktív szabály vonatkozik a nőkre, annál kevésbé vannak alárendelve a férfiaknak, annál kevésbé tekinthetőek a férfiak tulajdonának. Természetesen teljes egyenlőségről nincs szó, de a nemek közti egyenlőség tekintetében a vadászó-gyűjtögető közösségek jobban állnak, mint a letelepültek.

A vadászó-gyűjtőgető közösségekben általánosságban megállapítható, hogy az egyenlőség nem abszolút, az ügyesebbek, az okosabbak, a jobb vadászok kiemelkednek, így tekintélyre, társadalmi presztízssre tesznek szert, ám ez sosem konvertálódik intézményes hatalommá. A nagy vadász tanácsát kikérik vadászat előtt, esetleg megkérik egy konfliktus rendezésére, de hatalmat nem gyakorol. Ha az erő és az ügyesség elfogy, a befolyás is elpárolog, és más híres vadász kezébe kerül.

Az egyenlőség anyagi szinten is megmutatkozik, hiszen tulajdonképpen itt senkinek sincs semmije. Az alacsony termelékenység miatt senkinek sem áll módjában számottevő fölösleget gyűjteni: a megszerzett, termelt javak csak a csoport tagjainak közvetlen szükségletét elégítik ki, felhalmozásukra nincs lehetőség. Általában elmondhatjuk, hogy akik megszerzik, termelik a javakat, azok is fogyasztják el. Tehát mind a termelés, mind az elosztás, fogyasztás, közösségi jellegű, mivel ez a közösség fennmaradásának alapvető feltétele.

A létfenntartás alapját képező földterületek a közösség (horda, nemzetség, falu, törzs) birtokában vannak, és ahhoz mindenkinek egyenlően joga van. Ausztráliában a vadászterületek, halászhelyek, bizonyos gyümölcstermő faféleségek a horda tulajdonában vannak, a határokat jól ismerik, és azt, aki engedély nélkül vadászik vagy halászik ezen a vidéken, elűzik, vagy meg is ölik. (Az ausztráliaiaknak ez a tulajdonjogi szokása a gyarmatosítás korában évtizedeken keresztül véres összeütközésekre adott alkalmat; a bennszülött a saját vadászterületén talált szarvasmarhát, mit sem tudva a gyarmatosítók helyfoglalásáról, mint saját birtokában levő állatot megölte.) A közösségi birtoklás hasonló elve érvényesül tárgyi javak esetében is, ha olyan eszközökről van szó, amelyek használata számos ember együttműködését teszi szükségessé. Így Melanéziában a nagy kerítőháló a nagycsalád, a nemzetség vagy más csoport közös tulajdona, s mivel a munkát közösen végzik, a halászszákmány a csoport tagjai között kerül szétosztásra. De ugyanezt mondhatjuk el azokról a tárgyakról, például szobrokról is, melyek valamilyen formában egész csoportokhoz kapcsolódnak.

Az észak-amerikai indiánoknak magánosokkal és az állammal folytatott pereiből kiviláglik, hogy a törzsfőnök, akivel megtárgyalták a vételt, nem volt jogosult a törzs nevében nyilatkozni, a föld eladásáról csak a törzsi gyűlés dönthetett.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyénnek nincs kizárólagos joga bizonyos javakra, tárgyakra. Általában elmondhatjuk, hogy azok az eszközök, tárgyak, amelyek közvetlenül az egyéni szükségletek kielégítésére szolgálnak, személyi tulajdonban vannak és örökölhethők. Így a kőbalta, a dárda, az íj és a nyilak, a kisebb hálók, a kunyhó, a ruházat, edények a főzéshez stb. egyéni tulajdon.

A nagy vadász elsőbbsége is a zsákmány felosztásában rejlik és nem abban, hogy őt illetné meg a zsákmány jelentősebb része. A felosztás privilégiuma az egyetlen előjog, de a szokások ezt is szabályozzák, végső soron minden családnak juttatni kell a zsákmányból és az élelemből.

További sajátossága e társadalmaknak a reciprocitás, melyet teljes terjedelmében először Marcel Mauss (1872-1950) francia szociológus tárt fel híres, „The Gift” az ajándékról írott tanulmányában. A reciprocitás lényege, hogy a kötelezettségek és jogok olyan hálója alakul ki egyének és közösségek között, hogy annak betartása önmagától, külső (intézményes, állami vagy jogi) kényszer nélkül is bekövetkezik. Malinowski is felfigyelt erre: a szigetlakók világában a part mentén élők látják el hallal a sziget belsejében élőket, akik cserébe az ott található javakat szolgáltatják.

A vadászó-gyűjtögető közösségekben az adás és a dolgok továbbadása az egyik legjellemzőbb tulajdonsága e társadalmaknak, a javak állandó cseréje a norma és nem a kivétel. Mindez azonban nem kapcsolódik össze sem hálával, sem köszönettel, a kölcsönös juttatások állandó hulláma minimális társadalmi elvárás, kötelezettség, olyan társadalmi alapszövet, hogy senkinek nem jut eszébe ezek megszegése.

Ajándékot viszont nem adnak és nem is fogadnak el senkitől, mert az függőséghez vezet, az ajándékozó a megajándékozottat hatalma alá vonja.

A tulajdonhoz fűződő viszony is más a vadászó-gyűjtögető közösségekben, számukra a földhöz való viszony a meghatározó, vagyis a vadászterület. Vannak olyan társadalmak, amelyek a territorialitást fontosnak tartják, míg mások egyáltalán nem.

A területhez képest az ingó javak sokkal kisebb jelentőséggel bírnak, különösen, mivel ilyenekkel alig rendelkeznek. A vadászathoz szükséges javak a férfi, a háztartáshoz szükséges javak az asszony tulajdonában maradnak, a házasságkötés ezen semmit sem változtat. Válás esetén, ami igen könnyű, mindenki viszi magával a sajátját.

Lopás alig fordul elő, s ha mégis, azt nem vagyon elleni cselekménynek, hanem a meglopott becsülete elleni támadásnak fogják fel. Büntetés, kompenzáció nincs, a közösség nem foglalkozik e kérdéssel, melyet az érintettek magánügyének tekint. Ha a sértett rendelkezik elegendő fizikai erővel és társadalmi megbecsültséggel, vissza tudja szerezni a dolgot, de ennél több nem történik. A súlyos konfliktusok általában úgy végződnek, hogy az elkövető egyszerűen odébb áll, de senki sem üldözi, így az ügy magától megoldódik és elfelejtődik.

Mivel nincs mi felett rendelkezni, öröklési jog sincs. Az elhunyt javait vagy mellé teszik a sírba (eszkimók), vagy elosztják a hátramaradottak között. Mindenki szükségletei szerint részesül a hagyatékból.

Az erdőkben lakók esetében, ahol a növényi táplálék van olyan fontos, mint a hús, a nemek szinte teljes egyenlőségét figyelhetjük meg. Ilyen a mbutik a Kongó keleti vízgyűjtő területén lévő hatalmas esőerdő közepén élő, halászó–vadászó pigmeus népcsoport.

(fotó: Elisofon, Eliot)

A társadalom alapegysége a nukleáris család, e családok hordákat alkotnak, melyek azonban nemcsak a rokonokat foglalják magukban, mivel ennél nyitottabb egységek, hanem idegeneket is befogadnak. A házasság közösségi ügy: a munkaerő és a nemek közti arány megőrzése érdekében általában feleségcsere útján házasodnak. A házasságok túlnyomó többsége monogám, a nemek közti teljes az egyenjogúság.

A mbutik számára egy-egy horda vadászterülete körülhatárolt és csak ott vadászhatnak. Ha mások vadászterületére lép át a vad, oda vagy nem követhetik, vagy részesedést kell adniuk a terület birtokosainak a zsákmányból (ezért lényeges az exogámia, ebben az esetben a feleség közösségének területén kedvezőbb feltételekkel vadászhatnak).

Komolyabb bűncselekmények nincsenek, emberölésre több generáción keresztül sem emlékezik senki. A legnagyobb bűnök közé a lustaságot és a lopást sorolják. Lustaság azt jelenti, hogy valaki nem vesz részt a közös vadászaton, a lopás pedig azt, hogy valaki elvesz magának egy részt a zsákmányból annak közösségi szétosztása előtt. Asszonyok miatt alig robban ki konfliktus, főként a csoportok közti feleség-csere miatt.

Közösségi büntetés nincs, a vitát a felek magánügyének tekintik, s mások csak akkor avatkoznak közbe, ha a vita már a közösséget veszélyezteti. A vitát több esetben verekedéssel intézik el, ám ennek is van játékszabálya, melyet nem szabad áthágni. A konfliktusokat megpróbálják humorral feloldani: ekkor a közösség néhány tagja, esetleg mindenki, kifigurázza a konfliktust, és amikor már mindenki nevet, az ügy el van intézve. A fő vadászra is hárulhat ilyen feladat, tekintélye és az általa bemutatott „udvari bolond” szerep sok konfliktust megoldott már. Ha ez sem segít, a közösség más módon lép közbe (lecsendesíti a feleket, mert az erdő nem szereti a lármát), végső esetben pedig valakinek el kell hagyni a csapatot és más csoporthoz csatlakoznia.

Az eszkimóknál (inuit) akik a Bering-szoros és Grönland közötti hatalmas területen élnek, a nemek nem egyenrangúak, a nők alá vannak vetve a férfiak hatalmának, mivel növények hiányában nem gyűjtögetnek, és így nem járulnak hozzá a közös táplálék beszerzéséhez. A lánygyermek egyébként sem szívesen látott, hiszen újabb éhes száj, melyet táplálni kell, ezért bizony sok esetben megölik őket. A gyermekgyilkosságok a nemek közti arány felbomlásához vezetnek, mivel sokkal kevesebb a nő, mint a férfi. Ez aztán oda vezet, hogy nem jut minden férfinak asszony és a legtöbb, nagyon gyakran halállal végződő konfliktus a nők miatt robban ki a férfiak között.

Eszkimó család

Ezen úgy próbálnak segíteni, hogy a lánygyermeket nagyon korán férjhez adják, aki így majd a férj és családjának kenyerét eszi. Nőrablás a másik módja annak, hogy valaki asszonyt szerezzen, de esetenként ez is vérfürdőhöz vezet. Egyes eszkimó csoportok ezért a polyandria (többférjűség) útján próbálják a problémát orvosolni.

Télen a befagyott jégtakarón, a fókák életteréhez közel élnek. Mivel a fókavadászat több férfi együttműködését igényli, télen az eszkimók nagyobb csoportokba verődve élnek, e csoportok nagysága általában 50–100 fő.

Minden család a saját iglujában lakik, de vannak közösségi igluk is, melyeket több iglu egymásba építésével hoznak létre; ezek a közösségi lét szinterei (ünnepek, közösségi táncok és énekek). Nyáron a közösség felbomlik, az emberek visszamennek a partra és a part mögötti

szárazföldre halászni, vadászni. Az iglukat sátrakra cserélik, melyek egy-egy családnak adnak otthont, de minden család külön telepszik le. Nem létezik sem törzs, sem semmilyen más politikai vagy vérségi alapon nyugvó szervezet (horda, klán), a társadalom egyetlen intézménye a család. A család általában monogám, két asszonyt csak kivételes képességű vadászok tudnak eltartani. A rokonsági rendszer cognat. A téli települések tagjai a rokonsági rendszerbe tartozókból állnak.

Amikor az élelem oly kevés, hogy éhhalál fenyeget, az időseket megölik, vagy ők maguk végeznek önmagukkal, hogy ne kényszerítsék rá erre a fiatalokat. A társadalom egalitárius (egyenlőségen alapuló), de ez csak a férfiakra vonatkozik. Semmilyen intézményes hatalom nincs (főnök, vének tanácsa). Nagyobb szava legfeljebb egy-egy híres vadásznak van, de ez nem intézményes hatalom, mint ahogy a sámáné sem az. Területre vonatkozó tulajdonosi igényeik nincsenek, mindenki ott vadászik, ahol akar. Ugyanakkor a zsákmány közös és nem csak az azt elejtő vadászt illeti meg, hanem az összes résztvevőt. Ebből kell a táborban élőket is ellátni.

Világképük szerint az ember kicsiny és tehetetlen, aki ki van szolgáltatva az erőknél. Ezért egy sor étkezési és egyéb tabut fogalmaztak meg annak reményében, hogy ezek betartása kedvező fogadtatásra lel, és az istenek nem büntetik meg őket. Különösen Nuliajuk, a tengerben élő istennő haragjától rettegnak, aki vihart tud támasztani. E tabuk és azok betartása, és nem a jog határozza meg az eszkimók életét. A konfliktusok általában asszonyok miatt robbannak ki, és szinte mindig erőszakba torkollanak. Ha halállal végződik, a vérbosszú kötelesség. A kevésbé erőszakos konfliktusokat ének–párbajokkal rendezik: ekkor a felek énekelve adják elő a konfliktust és annak saját olvasatát, kifigurázzák az ellenfél álláspontját.

A gyűjtögetés, „aratás” korát a mitológiák „boldog aranykorként” emlegetik. Erről a korról, illetve az animista váltásról Kákosy László (1932-2003) magyar egyiptológus, régész a „Varázslás az ókori Egyiptomban” című könyvében így ír: „A világ teremtése utáni korszak az egyiptomiaknál, akárcsak igen sok nép mitológiájában, az emberiség legboldogabb korának számított. A világegyetem differenciálódása (szétválása) ekkor még nem következett be, az istenek együtt laktak az emberekkel. A béke és bőség csodálatos időszaka volt ez, amikor még mindenki egyenlő volt; nem volt elnyomás, ismeretlenek voltak a vagyoni különbségek.

Az aranykor paradicsomi állapotának az első bűn vetett véget. Az emberek összeesküvést szőttek jószágos királyuk, az elaggott nap-isten ellen.

A nap-isten nem akart tovább az emberek közt élni, hanem az égi tehén hátára ülve, eltávozott a földről... Égbe emelkedése után megteremtette a túlvilági birodalom különböző területeit. Azóta halandók az emberek.”

Történetileg itt a Felvilág, Alvilág, valamint a totemizmus, animizmus szétválásáról van szó, amely végbement i.e. kb.10000-8000-ben.

A neolitikum legfontosabb változása, amikor a totemista mágiát felváltja az animista mágia. Ezt a változást is az állandó letelepülés hozta magával.

Az elnevezés, a latin anima (lélek, lélekzet, életerő) szóból származik.

Az animizmus elnevezés tudományos műszó, melynek alkotója Sir Edward Burnett Tylor (1832–1917) angol antropológus volt, aki az animizmust a vallások kezdeti fázisának tartotta. Leggyakrabban és legtisztább formájában a samanisztikus vallásokban és a sintoizmusban találhatjuk meg.

Alapvető jellegzetessége, hogy különböző dolgokat, élőket és akár életteleneket is, lélekkel, szellemmel rendelkezőnek gondol, megelevenít.

Tylor szerint, az animizmus kialakulásához, az emberi álmok, de főként a halál, az élettelen (lelketlen) test látványa vezetett. Egy halott állat, ember, vagy akár egy elszáradt növény látványa arra a következtetésre juttatta a természeti embereket, hogy a testnek függetlennek kell lennie a lélektől. Az ősi népek úgy gondolták, hogy az emberek kettős életet élnek: az egyiket éberen, a másikat az álomban. Az álmokat a lélek egy másik életének gondolták, amely kinézetben hasonlít az ébrenléti alakjára, csak sokkal képlékenyebb, mozgékonyabb.

Az animizmus hite szerint a lélek különbözik a testtől, annak halála után tovább él. Innen eredtek azok a szokások, hogy a sírokba ételt, ruhát és különböző használati tárgyakat helyeztek a halott teste mellé.

Az animizmus másik jellegzetessége, hogy az uralkodókat (vagy még gyakrabban a sámánokat) a leghatalmasabb szellemekkel érintkezőknek tartják, egyfajta mediátoroknak, akiknek ezáltal hatalmukban vannak olyan természetfölötti erők, mellyel a szellemek befolyását érvényre tudják juttatni.